

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно- педагогічний факультет

ПОГОДЖЕНО

Декан факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

В.о. завідувач кафедри

(міжнародних відносин і суспільних наук)

_____ **Савицька І.М.**

_____ **Хвіст В.О.**

«___» _____ **2025 р.**

«___» _____ **2025 р.**

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**Роль української дипломатії у визволенні військовополонених з
російського полону**

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Гарант освітньої програми канд. іст. наук, доцент **Кравченко Н.Б.**

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи** канд. іст. наук, доцент **Асатуров С.К.**

Виконав **Щука О.О.**

КИЇВ – 2025

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувач кафедри міжнародних відносин
і суспільних наук

_____ Хвіст В.О.

«___» _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ

**ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТКИ**

Щуки Олесі Олегівни

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: «Роль української дипломатії у визволенні військовополонених з російського полону»

затверджена наказом ректора НУБіП України від 25.11.2024 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру 28.10.2025 р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

міжнародно-правові документи (Женевські конвенції, Римський статут); аналітичні матеріали та звіти міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, МКЧХ); офіційні заяви МЗС України; праці вітчизняних та зарубіжних науковців з питань міжнародного гуманітарного права та дипломатії

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- проаналізувати ключові норми міжнародного гуманітарного права, які регулюють статус військовополонених;
- визначити особливості порушення цих норм у контексті російсько-української війни;
- дослідити діяльність українських дипломатичних інституцій у справі звільнення полонених;
- розглянути приклади участі третіх країн та міжнародних організацій у процесах обміну;
- оцінити історичні приклади аналогічних дипломатичних зусиль у період 1914-1923 років;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення інституційного та правового механізму взаємодії у сфері гуманітарної дипломатії.

Дата видачі завдання

«___» ___ жовтня 2024 р.

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи _____

Асатуров С.К.

Завдання прийняла до виконання _____

Щука О.О.

РЕФЕРАТ

**магістерської роботи студентки магістратури
гуманітарно-педагогічного факультету спеціальності 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Щуки Олесі Олегівни

**на тему: «Роль української дипломатії у визволенні військовополонених
з російського полону»**

Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний об'єм роботи – 105 сторінок. Список використаних джерел налічує 70 найменувань.

Робота присвячена комплексному дослідженню ролі, механізмів та еволюції української дипломатії у сфері визволення військовополонених з російського полону. Актуальність теми зумовлена тим, що з 2014 року і особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року визволення громадян стало одним із найболючіших гуманітарних викликів для України. Ця проблема загострюється свідомою політикою Російської Федерації, яка систематично порушує норми міжнародного гуманітарного права (МГП), застосовуючи тортури, психологічний тиск та відмовляючи у медичній допомозі, що зафіксовано численними міжнародними місіями. Метою роботи є комплексне вивчення ролі української дипломатії у справі визволення військовополонених, а також аналіз історичних прецедентів та міжнародного досвіду.

У першому розділі проаналізовано теоретико-правові основи проблеми. Детально розглянуто поняття та правовий статус військовополонених відповідно до ключових норм МГП. Основою слугують Женевські конвенції 1949 року, зокрема Третя конвенція, та Додаткові протоколи 1977 року. Проаналізовано також положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який кваліфікує нелюдське поводження з полоненими як воєнний злочин, а також Конвенції проти катувань та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Окремо досліджено дипломатію як інструмент вирішення гуманітарних криз, її визначення (зокрема за МКЧХ) та практичне застосування на прикладах міжнародного досвіду Ізраїлю (кейс Гілада Шаліта), США та Великої Британії.

У другому розділі досліджено практичні дипломатичні механізми, які застосовує Україна для звільнення своїх громадян. Проаналізовано багатосторонні формати, що діяли до 2022 року, зокрема роботу гуманітарної підгрупи у Мінському процесі та Нормандський формат, де Україна просуvala принцип обміну «всіх на всіх». Детально вивчено ключову роль міжнародних посередників, чия вага значно зросла після повномасштабного вторгнення. Досліджено специфіку медіаторства Туреччини (зокрема, у звільненні командирів «Азову»), Катару, ОАЕ, Ватикану та структур ООН. Окрему увагу приділено аналізу успішних кейсів та конкретних обмінів військовополоненими, що відбулися у 2014-2024 роках, демонструючи еволюцію переговорних підходів.

У третьому розділі ідентифіковано ключові проблеми та виклики, що системно перешкоджають процесу звільнення. Головною проблемою визначено свідому стратегію «інструменталізації» Росією утримуваних осіб. Це проявляється у використанні полонених для політичного тиску, а також у фабрикуванні проти них кримінальних справ (наприклад, про «тероризм» чи «вбивства») всупереч імунітетам комбатантів, гарантованим МГП.

Досліджено російські інформаційно-психологічні операції (ІПСО), спрямовані на родини полонених (поширення фейкових списків, шахрайство, спонукання до протестів проти української влади) . Висвітлено проблему обмеженої ефективності МКЧХ, який стикається з парадоксом: його мандат, заснований на конфіденційності, не працює, коли РФ просто блокує йому доступ . Окремо висвітлено «правову пастку» щодо цивільних заручників, яких РФ відмовляється обмінювати, щоб не визнавати факт скоєння воєнного злочину .

У четвертому розділі проаналізовано фундаментальний вплив громадянського суспільства та волонтерських ініціатив як унікальної риси українського спротиву. Досліджено, як об'єднання родин полонених (зокрема, «Асоціація родин захисників "Азовстали"») еволюціонували у потужний суб'єкт «народної дипломатії». Вони проводять масштабні міжнародні адвокаційні кампанії (наприклад, #FreeAzov), виступаючи в парламентах країн-партнерів та на міжнародних майданчиках, тим самим гуманізуючи проблему та посилюючи політичний тиск . Розглянуто двовекторну роль правозахисних організацій: 1) стратегічне документування воєнних злочинів для МКС та ЄСПЛ та 2) надання прямої сервісної допомоги (юридичної, психологічної) родинам . Підкреслено ключове значення синергії громадської активності з роботою державних органів, зокрема Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими .

У висновках доведено, що успіх України у звільненні полонених ґрунтується на комплексній синергії трьох рівнів: 1) офіційної державної дипломатії та «тихої» роботи спецслужб; 2) залучення міжнародних посередників; 3) потужного «гучного» громадського тиску, який створює сприятливе тло для переговорів . Цей досвід формує нову, стійку модель гуманітарної дипломатії, здатної давати результати навіть в умовах правового нігілізму з боку агресора. Перспективи вдосконалення полягають у

розширенні міжнародної коаліції (із залученням країн Глобального Півдня) та впровадженні інноваційних механізмів примусу, як-от цільові санкції .

Ключові слова за темою кваліфікаційної роботи: військовополонені, дипломатія, гуманітарна дипломатія, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, обмін полоненими, Російська Федерація, громадянське суспільство, посередництво, Координаційний штаб, захисники «Азовсталі», інструменталізація, цивільні заручники, ІПСО.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ ВИЗВОЛЕННЯ	
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ.....11	
1.1. Поняття та правовий статус військовополонених у міжнародному праві.....	11
1.2. Дипломатія у контексті визволення військовополонених.....	20
РОЗДІЛ II. УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ У ПРОЦЕСІ ЗВІЛЬНЕННЯ	
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ.....30	
2.1. Дипломатичні механізми України у питаннях звільнення військовополонених.....	30
2.2. Ключові обміни військовополоненими: аналіз успішних кейсів.....	45
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ У ЗВІЛЬНЕННІ	
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ.....60	
3.1. Основні виклики та проблеми.....	60
3.2. Перспективи вдосконалення української дипломатії у сфері обміну військовополоненими.....	68
РОЗДІЛ IV. ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИХ	
ІНІЦІАТИВ НА ПРОЦЕС ВИЗВОЛЕННЯ	
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ.....85	
4.1. Роль громадянського суспільства у підтримці полонених та їхніх родин.....	85
4.2. Приклади успішних громадських кампаній, що сприяли звільненню військовополонених.....	96
ВИСНОВКИ.....	107
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	111

ВСТУП

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року і набула повномасштабного характеру у 2022 році, поставила перед українським суспільством цілу низку критичних гуманітарних, політичних та безпекових викликів. Серед них одним із найболючіших є питання визволення військовослужбовців, які потрапили у полон. Жорстокі порушення міжнародного гуманітарного права з боку держави-агресора, зафіксовані численними правозахисними організаціями та міжнародними спостережними місіями, свідчать про нелюдське поводження з українськими полоненими, зокрема застосування тортур, психологічного тиску, відмову в медичній допомозі та інші форми жорстокого і принижувального поводження. У такій ситуації надзвичайного значення набуває дипломатична діяльність України, спрямована на забезпечення захисту прав військовополонених, організацію їхнього повернення додому, а також утвердження нашої держави як суб'єкта, здатного ефективно захищати своїх громадян у міжнародному правовому полі.

Дипломатичні зусилля України у сфері визволення полонених охоплюють широкий спектр інструментів: від двосторонніх перемовин із країнами-посередниками до апеляцій до міжнародних організацій, активної роботи з Міжнародним комітетом Червоного Хреста, використання механізмів ООН, ОБСЄ, Ради Європи, а також публічного міжнародного тиску. При цьому особливу роль відіграють також неформальні дипломатичні канали, у яких значне місце належить зусиллям Туреччини, Саудівської Аравії, ОАЕ, Ватикану та інших держав. Систематизація цих механізмів дозволяє зробити висновок, що Україна активно формує власну гуманітарну дипломатію як окремий напрям у зовнішній політиці.

Разом із тим важливо розглядати сучасні дипломатичні практики у контексті історичного досвіду. Зокрема, у період Першої світової війни та на початку XX століття українські політичні діячі, об'єднані в Союз Визволення України, а згодом дипломатичні представники УНР, здійснювали активні спроби визволення полонених вояків та інтернованих українців з таборів Центральних держав та радянської Росії. Цей досвід гуманітарної дипломатії, хоч і маловідомий, є надзвичайно важливим для розуміння історичної тягlosti українських зусиль у цій сфері.

Наукова новизна теми зумовлена тим, що в сучасній історичній, правознавчій та міжнародно-політичній літературі відсутні цілісні дослідження, присвячені саме дипломатичному аспекту визволення військовополонених у період російсько-української війни. У фокусі досліджень здебільшого перебувають загальні питання воєнного конфлікту, порушення прав людини, окремі правові аспекти, але не розкривається системно роль дипломатії як складової гуманітарної політики держави. Це дослідження має на меті заповнити цю прогалину.

Метою даної магістерської роботи є комплексне вивчення ролі української дипломатії у справі визволення військовополонених з російського полону в умовах збройної агресії РФ у 2014–2024 роках, а також вивчення історичних прецедентів, які формували традицію захисту полонених українцями через дипломатичні засоби. У цьому контексті об'єктом дослідження виступає зовнішньополітична діяльність України у сфері визволення полонених, а предметом — конкретні механізми, інструменти та практики дипломатичного впливу, спрямованого на повернення захисників додому.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких завдань: проаналізувати ключові норми міжнародного гуманітарного права, які регулюють статус військовополонених; визначити особливості порушення цих норм у контексті російсько-української війни; дослідити діяльність українських дипломатичних інституцій у справі звільнення полонених;

розглянути приклади участі третіх країн та міжнародних організацій у процесах обміну; оцінити історичні приклади аналогічних дипломатичних зусиль у період 1914–1923 років; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення інституційного та правового механізму взаємодії у сфері гуманітарної дипломатії.

У ході дослідження застосовуватимуться такі методи: історико-правовий, системний, порівняльний аналіз, контент-аналіз міжнародних документів та звітів, елементи кейс-стаді. Джерельну базу роботи складають міжнародно-правові документи (Женевські конвенції, Конвенція проти катувань, Римський статут), аналітичні матеріали міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, МКЧХ), офіційні заяви МЗС України, праці вітчизняних науковців (зокрема Веденєєва, Лозинського, Солдатенка, Срібняка), а також публікації з відкритих джерел, які документують дипломатичні кроки України у питаннях звільнення військовополонених.

Таким чином, обрана тема є надзвичайно актуальною у контексті не лише поточної зовнішньої політики України, а й формування цілісної концепції гуманітарної дипломатії як складової сучасного міжнародного правопорядку. Її опрацювання дозволить виявити сильні та вразливі сторони дипломатичної діяльності держави у надзвичайно складному напрямі, що безпосередньо стосується людської гідності, прав людини та морального обов'язку держави перед своїми громадянами.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ ВИЗВОЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

1.1. Поняття та правовий статус військовополонених у міжнародному праві

У міжнародному праві поняття «військовополонений» має усталене визначення, що ґрунтується на положеннях міжнародних конвенцій, нормативних актів і звичаєвого права. Військовополонені — це комбатанти або особи, які брали участь у збройному конфлікті, потрапили в полон до протилежної сторони й користуються особливим статусом, що гарантує захист їхніх прав і гідності. Основоположним документом, який визначає міжнародно-правовий режим поводження з військовополоненими, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року[9].

Згідно зі статтею 4 Конвенції, до військовополонених належать не лише військовослужбовці регулярної армії, але й члени організованих ополчень, добровольчих загонів, члени екіпажів торговельного флоту, цивільні особи, що супроводжують збройні сили, за умови виконання певних критеріїв: наявності командування, постійного розпізнавального знака, відкритого носіння зброї та дотримання законів і звичаїв війни. Таким чином, статус військовополонених не обмежується лише солдатами регулярної армії, а охоплює широкий спектр учасників збройного конфлікту.

Додаткову регламентацію правового статусу військовополонених дають Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року. Зокрема, Протокол I стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, а Протокол II –

неміжнародних. Ці документи конкретизують і розширюють норми захисту військовополонених в умовах сучасних воєн, де традиційні форми збройної боротьби часто поступаються місцем асиметричним конфліктам, гібридній агресії або війнам, що не мають чіткого розмежування між регулярними та іррегулярними силами[6].

Особливу увагу міжнародне право приділяє гуманітарному захисту військовополонених. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року передбачає, що серйозні порушення норм, які стосуються військовополонених, кваліфікуються як воєнні злочини. До таких злочинів належать, зокрема, вбивства, тортури, нелюдське або принижуюче поведіння, позбавлення права на справедливий суд, а також незаконне утримання чи переміщення полонених[13].

У контексті захисту військовополонених важливо також згадати Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання 1984 року, яка прямо забороняє застосування катувань до будь-яких осіб, у тому числі до полонених. Вона встановлює обов'язок держав здійснювати ефективне розслідування повідомлень про тортури та притягати винних до відповідальності, незалежно від того, де було вчинено злочин.

Не менш важливим для забезпечення правового захисту військовополонених є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, що гарантує основні права людини, включаючи право на життя, заборону катувань, свободу думки і совісті, право на справедливий суд тощо. У поєднанні з Європейською конвенцією з прав людини 1950 року, яка діє у регіональному контексті, цей документ створює широку систему міжнародного контролю за дотриманням прав людини, навіть у період збройного конфлікту.

Слід окремо відзначити Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3318 (1974), яка у Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах

закликає до гуманного поводження з усіма жертвами воєн, зокрема військовополоненими. Також важливим є документ Резолюція Ради Безпеки ООН 2474 (2019), який фокусується на питанні зниклих безвісти осіб у контексті збройних конфліктів, адже військовополонені часто потрапляють до цієї категорії в умовах, коли держава-агресор не надає інформації про їх місцезнаходження.

Доповненням до вищезазначених документів виступають Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення (1998), які хоч і не регулюють безпосередньо статус військовополонених, однак містять норми щодо гуманного ставлення до всіх осіб, що постраждали від конфлікту, включаючи й утримуваних осіб.

Україна, як держава, що стала жертвою збройної агресії з боку Російської Федерації, неодноразово звертала увагу міжнародної спільноти на систематичні порушення з боку агресора норм Женевських конвенцій і супутніх міжнародних актів. У звітах Управління Верховного комісара ООН з прав людини за 2014–2024 роки зафіксовані численні випадки жорстокого поводження з українськими військовополоненими, відсутності належного медичного догляду, катувань, психологічного насильства та примусового зізнання на камеру.

Також Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні у своїх звітах неодноразово зазначала про систематичне порушення прав військовополонених, включаючи затримання без офіційного статусу, недопуск до них міжнародних гуманітарних організацій, включно з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ). Така практика свідчить про ігнорування міжнародного права з боку РФ, а також про потребу у посиленій міжнародній правовій реакції.

У науковій літературі українських дослідників, зокрема у публікаціях Закарпатських правових читань (2021) та Наукового вісника НУ "Львівська політехніка" (2022), наголошується на необхідності вдосконалення

механізмів правового регулювання статусу військовополонених в Україні, а також підвищення ефективності реагування держави у випадках порушення цих прав. Автори відзначають, що навіть у межах існуючих міжнародних норм важливу роль відіграє державна політика, яка має забезпечити не лише дотримання міжнародного права, а й активну адвокацію інтересів своїх громадян на міжнародній арені.

Отже, сучасне міжнародне право створює достатньо широке нормативне поле для захисту військовополонених. Проте ефективність реалізації цих норм значною мірою залежить від політичної волі держав, механізмів примусу, ролі міжнародних організацій і впливу дипломатичних зусиль, що стане предметом подальшого аналізу в наступних розділах дослідження.

Водночас, важливою віхою в еволюції правового статусу військовополонених стали Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, прийняті 1977 року. Зокрема, Додатковий протокол I уточнює правовий статус осіб, які беруть участь у міжнародних збройних конфліктах. У статті 44 цього документа йдеться про те, що збройні сили сторони конфлікту включають усіх організованих учасників, які перебувають під командуванням і дотримуються законів та звичаїв війни. Особи, які відповідають цим вимогам і потрапляють у полон, мають розглядатися як військовополонені.

Додатковий протокол II розширює поняття захисту осіб, які беруть участь у неміжнародних збройних конфліктах, зокрема внутрішніх повстаннях чи громадянських війнах. Хоча формально ці особи не підпадають під класичне визначення «військовополонених», протокол гарантує їм гуманітарний захист та забороняє жорстоке поводження, позасудові страти, тортури тощо[5].

Із розвитком міжнародного кримінального права значну роль у формуванні практики захисту військовополонених відіграв Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998). У ньому прямо визначено воєнні злочини, зокрема умисне вбивство, тортури, нелюдське поводження, насильство проти військовополонених або відмова їм у належному судовому

захисті. Ці положення є підґрунтям для міжнародного переслідування осіб, які порушують правила щодо поводження з полоненими.

Додатковий захист гарантується низкою міжнародних договорів із прав людини. Зокрема, Конвенція проти катувань (1984) прямо забороняє будь-які форми катування чи жорстокого поводження, незалежно від статусу особи — військового чи цивільного. У контексті захисту військовополонених ця конвенція є додатковим інструментом у випадках, коли сторони конфлікту намагаються уникнути зобов'язань Женевських конвенцій.

Також міжнародна правова система зобов'язує поважати фундаментальні права військовополонених, незалежно від типу конфлікту. Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) у статтях 7 і 10 проголошує заборону на катування, нелюдське чи принижуюче гідність поводження, а також гарантує право на гуманне поводження з усіма особами, позбавленими волі.

Європейська конвенція з прав людини (1950) є ключовим документом для європейських держав, що забезпечує додатковий механізм захисту через Європейський суд з прав людини. Стаття 3 забороняє катування та нелюдське поводження, що має безпосереднє значення і для випадків утримання військовополонених[20].

Окремої уваги заслуговує Резолюція Ради Безпеки ООН 2474 (2019), яка закликає держави вживати всіх необхідних заходів для пошуку осіб, зниклих безвісти під час збройних конфліктів. Військовополонені, інформація про яких приховується, можуть підпадати під цю категорію, а відтак держави мають докладати зусиль для встановлення їхнього місця перебування.

Поряд з міжнародними договорами, важливою складовою аналізу правового статусу військовополонених є національні правові документи й тлумачення, зокрема українські аналітичні матеріали. Наприклад, у довідці Апарату Верховної Ради України наголошується, що на сьогодні міжнародне гуманітарне право, зокрема норми Женевських конвенцій, є складовою

частиною національного законодавства України, відповідно до статті 9 Конституції України.

Тож, можна стверджувати, що поняття та правовий статус військовополонених ґрунтуються на комплексі міжнародних актів, головним чином — Женевських конвенціях та їх протоколах, а також низці договорів з прав людини. Вони забезпечують захист осіб, що потрапили у полон, та покладають на сторони конфлікту чітко визначені обов'язки. Утім, ефективність цього захисту значною мірою залежить від політичної волі держав та можливості реалізації відповідальності за порушення встановлених норм.

У контексті посилення гарантій прав людини в умовах збройних конфліктів важливим нормативним джерелом є Керівні принципи ООН з питання внутрішнього переміщення осіб, ухвалені Економічною і соціальною радою ООН у 1998 році. Хоча ці принципи переважно регулюють права осіб, переміщених у межах держави, вони також містять положення щодо осіб, які стали жертвами збройного конфлікту, включаючи військовополонених, якщо ті не були офіційно визнані в цьому статусі, але фактично позбавлені волі.

У практичній площині це означає, що держави зобов'язані не тільки забезпечити гуманітарний доступ до таких осіб, але й вжити всіх необхідних заходів для документування їхнього місця перебування, стану здоров'я та ідентифікації. Особливої ваги ці принципи набувають у контексті ведення гібридної війни, в межах якої супротивник часто уникає класифікації захоплених осіб як військовополонених, тим самим уникаючи міжнародно-правової відповідальності.

Варто також наголосити на положеннях Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 березня 2014 року, яка підтвердила територіальну цілісність України та засудила спроби анексії Криму Російською Федерацією. Це рішення створило важливий прецедент у міжнародному праві, оскільки воно вперше у новітній історії надало чітку політико-правову оцінку дій

агресора, що також вплинуло на інтерпретацію статусу осіб, захоплених у межах збройного конфлікту на території України.

Таким чином, правовий статус військовополонених у міжнародному праві, зокрема в контексті російсько-української війни, має багатокомпонентний характер і базується на взаємодії норм міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального та міжнародного правозахисного права. Комплексність цієї правової конструкції вимагає високої правосвідомості з боку держав-учасниць збройного конфлікту, адже будь-яке нехтування нормами — чи то Женевських конвенцій, чи положеннями Римського статуту або міжнародних пактів — тягне за собою не лише політичну відповідальність, а й юридичні наслідки.

Україна, перебуваючи у стані збройної агресії, послідовно апелює до міжнародного права та міжнародних інституцій з метою захисту прав своїх військовополонених. Національні органи, зокрема Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, а також Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, здійснюють постійний моніторинг дотримання прав військовополонених, взаємодіють із міжнародними організаціями, зокрема МКЧХ та ООН, з метою документування порушень та передачі доказів для подальшого розгляду в юрисдикційних органах[14].

З точки зору українського законодавства, слід зазначити, що правовий статус військовополонених, їх права та гарантії відображені у Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», який також охоплює низку процедур щодо пошуку, обліку та захисту осіб, що могли бути захоплені під час бойових дій. Закон є важливим інструментом для реалізації міжнародно-правових зобов'язань України в частині захисту військовополонених, а також для комунікації з міжнародними гуманітарними місіями.

Аналіз поняття та правового статусу військовополонених у міжнародному праві дає змогу стверджувати, що ця правова категорія є результатом

тривалого процесу розвитку міжнародно-правових норм, спрямованих на гуманізацію ведення збройних конфліктів. Військовополонені — це особи, які, беручи участь у збройному протистоянні, потрапили в полон до сторони-противника, але водночас зберігають за собою чітко окреслені міжнародним правом гарантії, включаючи недоторканність життя, гідне поводження та захист від катувань і жорстокого поводження. Основу цього правового статусу становлять норми Третьої Женевської конвенції 1949 року, які є обов'язковими для держав-учасниць і мають універсальний характер.

Дослідження показало, що міжнародне гуманітарне право чітко розмежовує статуси комбатантів, цивільного населення та військовополонених, надаючи останнім специфічні права, а державам — обов'язки щодо поводження з ними. При цьому Женевські конвенції є лише частиною більш широкої правової системи, яка включає й інші джерела — Римський статут, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, міжнародні звичаєві норми, а також положення міжнародного правозахисного та кримінального права.

Окремої уваги заслуговує зв'язок між положеннями міжнародного права та національного законодавства. Україна, як суб'єкт міжнародного права, імплементувала низку міжнародних норм у внутрішнє правове поле, зокрема через прийняття спеціальних законів, спрямованих на захист осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а також через діяльність уповноважених органів — Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Міністерства закордонних справ. Такі заходи демонструють готовність держави дотримуватись взятих на себе міжнародних зобов'язань, а також зміцнюють її позиції у сфері захисту прав військовополонених на міжнародному рівні[7].

У контексті російсько-української війни питання статусу військовополонених набуло особливої ваги. В умовах гібридного характеру війни та постійних порушень з боку Російської Федерації положень

міжнародного гуманітарного права, зокрема ігнорування норм Женевських конвенцій, особливо гостро постає проблема дотримання міжнародних стандартів щодо поводження з українськими полоненими. Застосування міжнародного права в умовах цього конфлікту вимагає не лише чіткого юридичного інструментарію, а й політичної волі та підтримки міжнародної спільноти. Саме тому активна участь України у діяльності міжнародних організацій, зокрема МКЧХ, ООН, ЄСПЛ, є необхідною умовою для належного захисту прав військовополонених.

Висновки до підрозділу 1.1.

Таким чином, поняття та правовий статус військовополонених у міжнародному праві формують важливу складову системи захисту прав людини в умовах війни. Його належне розуміння та застосування є запорукою гуманного ставлення до осіб, що перебувають у полоні, а також основою для подальшої відповідальності осіб та держав, які вчиняють воєнні злочини. Це положення стає особливо актуальним у сучасних умовах міжнародної нестабільності та множинних конфліктів, у яких зростає ризик порушень гуманітарного права. Для України, що веде оборонну війну, правовий захист своїх військовополонених виступає не лише моральним, а й правовим імперативом, реалізація якого можлива лише за умови ефективного використання усіх доступних міжнародно-правових механізмів.

Проте варто підкреслити, що закріплення прав військовополонених у міжнародних договорах не гарантує їхнього автоматичного дотримання. Міжнародне гуманітарне право визначає стандарти поводження, однак його норми залишаються лише декларативними, якщо не підкріплені ефективними механізмами контролю та політичною волею держав. Історичний досвід доводить, що навіть найбільш розвинуті правові інструменти можуть ігноруватися сторонами конфлікту у випадках, коли відсутній міжнародний тиск або не задіяні інституційні важелі впливу. Саме тому реалізація цих

норм значною мірою залежить від міжнародних політичних і дипломатичних механізмів — від роботи міжнародних організацій до двосторонніх і багатосторонніх переговорів, у яких гуманітарний вимір стає важливим елементом політичного діалогу. У цьому контексті дипломатія виступає не лише як засіб представлення інтересів держав, але й як практичний інструмент забезпечення дотримання норм гуманітарного права, захисту військовополонених та створення умов для їх звільнення. Саме тому аналіз правового статусу військовополонених логічно переходить у розгляд дипломатії як ключового інструменту гарантування й реалізації цих прав.

1.2. Дипломатія у контексті визволення військовополонених

Сучасна дипломатія дедалі частіше стає ключовим інструментом у вирішенні не лише міждержавних конфліктів, а й гострих гуманітарних криз, пов'язаних із порушенням прав людини, зокрема у сфері поводження з військовополоненими. У XXI столітті світове співтовариство дедалі більше усвідомлює, що ефективна дипломатія — це не лише про досягнення політичного компромісу, але й про забезпечення дотримання фундаментальних норм гуманності навіть у найбільш жорстких обставинах воєнного протистояння. Саме тому сучасні дипломатичні механізми все активніше адаптуються до викликів гуманітарного характеру, інтегруючи інструменти захисту прав людини, механізми оперативного реагування на порушення міжнародного гуманітарного права, а також канали комунікації, здатні мобілізувати підтримку як усередині країн, так і на міжнародному рівні. Саме тому дипломатичні механізми все активніше адаптуються до викликів гуманітарного характеру, інтегруючи:

- інструменти захисту прав людини;
- механізми оперативного реагування на порушення міжнародного гуманітарного права;

- канали комунікації, здатні мобілізувати підтримку як усередині країн, так і на міжнародному рівні[4].

Історія дипломатичної практики свідчить, що успішне звільнення полонених майже завжди супроводжується активною участю державних інституцій, міжнародних організацій та неформальних дипломатичних каналів, які діють з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права та політичного контексту. Серед таких прикладів — історичні прецеденти Другої світової війни, конфліктів на Близькому Сході, війни в Афганістані та Балканських криз, у яких саме дипломатичне втручання ставало запорукою звільнення тисяч військовополонених. У цих випадках формувалися багатосторонні перемовини, де враховувалися як стратегічні інтереси сторін, так і морально-етичні аспекти гуманітарної відповідальності. Таким чином, дипломатія постає не лише як інструмент впливу, але й як механізм балансу між політичною доцільністю та дотриманням базових прав людини[12].

Під «гуманітарною дипломатією» зазвичай розуміють сукупність політичних, адміністративних та неурядових практик, спрямованих на захист цивільних осіб і осіб, що перебувають під арештом, шляхом апеляції до гуманітарних норм, посередництва і мобілізації міжнародної підтримки. Це визначення відрізняє гуманітарну дипломатію від класичної політичної дипломатії, оскільки її кінцева мета — мінімізація людських страждань, а не пошук політичних компромісів[17].

Однією з базових характеристик дипломатії у сфері захисту прав військовополонених є її багаторівнева структура. З одного боку, мають місце офіційні перемовини на рівні міждержавних угод, підкріплені відповідними мандатами та зовнішньополітичними директивами. З іншого — активізується так звана “гуманітарна дипломатія”, що передбачає апеляцію до загальнолюдських цінностей, емоційного впливу на суспільство та міжнародну спільноту через громадські кампанії, публічні заяви, петиції, символічні жести та міжнародну медіаактивність. Окрему роль у цьому

процесі відіграють релігійні організації, авторитетні моральні лідери та представники культурної спільноти, що здатні змінювати суспільну думку та формувати сприятливе тло для перемовин щодо обміну полоненими. У цьому контексті дипломатія виконує функцію посередника між військовими реаліями конфлікту та необхідністю дотримання норм міжнародного права, а також — як каталізатор морального тиску на країну-агресора чи іншу сторону конфлікту, яка утримує військовополонених[15].

Відповідно до визначення Міжнародного Комітету Червоного Хреста, гуманітарна дипломатія — це “переконання державних та недержавних суб’єктів діяти відповідно до гуманітарних принципів та норм міжнародного гуманітарного права, особливо у конфліктних ситуаціях”. Цей підхід не передбачає прямого політичного впливу, а базується на принципах нейтральності, неупередженості та незалежності, які дозволяють організаціям типу МКЧХ отримувати доступ до осіб, які перебувають у полоні, та здійснювати моніторинг умов їхнього утримання. Водночас гуманітарна дипломатія нерідко супроводжується паралельною роботою на політичному рівні, що дозволяє ефективніше досягати поставлених гуманітарних цілей через дипломатичні інструменти[23].

Такий підхід стає особливо актуальним у випадках, коли традиційні дипломатичні механізми не спрацьовують через жорстке протистояння між сторонами конфлікту, як це спостерігається у війні Росії проти України. У таких обставинах дипломатія мусить пристосовуватися до нових реалій, виходити за межі класичних переговорів і шукати інноваційні формати взаємодії — як з державними, так і з недержавними суб’єктами. Цей процес часто супроводжується високими ризиками, політичною нестабільністю, а також необхідністю швидкого реагування на зміну обставин. Проте навіть у надзвичайно поляризованих умовах зберігається можливість досягати гуманітарних результатів, коли дипломатія діє послідовно, на основі міжнародного права, та з опорою на моральні цінності.

Ефективність дипломатії у гуманітарних кризах значною мірою залежить від здатності держави використовувати весь спектр наявних дипломатичних інструментів — як офіційних, так і неформальних. До таких інструментів належать прямі переговори, багатосторонні зустрічі під егідою міжнародних організацій, участь у гуманітарних форумах, залучення третіх країн як нейтральних посередників, а також спеціальні канали комунікації, що створюються ad hoc для вирішення конкретного випадку. Важливою умовою успіху є чітке позиціонування держави як такої, що послідовно дотримується міжнародного права і виступає захисником своїх громадян на міжнародній арені. Лише в такому випадку міжнародна спільнота буде схильна надавати підтримку, а інші актори — визнавати легітимність позиції держави[36].

Як зазначають певні дослідники, “дипломатія є найважливішим інструментом, коли йдеться про рятування людських життів, бо війна вбиває, а діалог — дає надію”. Цей вислів відображає суть гуманітарної дипломатії як форми активного, але ненасильницького впливу, спрямованого на пом’якшення наслідків збройних конфліктів. У практичному вимірі це означає, що дипломатія має не лише обмежуватись протестами чи нотами, але й активно формувати порядок денний, висувати ініціативи, створювати міжнародну підтримку, а також шукати компроміси, які не суперечать базовим принципам прав людини[28].

Показовим прикладом застосування дипломатії у сфері звільнення полонених є історичний досвід Ізраїлю. Ця держава неодноразово проводила складні переговори для повернення своїх громадян, навіть обмінюючи сотні ув’язнених на одного військовослужбовця. Така стратегія демонструє абсолютний пріоритет людського життя в політичній системі Ізраїлю. Найвідомішим є кейс звільнення Гілада Шаліта, ізраїльського військовослужбовця, якого у 2011 році було повернуто в обмін на 1027 палестинських в’язнів. Переговори тривали понад п’ять років і стали результатом складного діалогу, у якому ключову роль відіграли не лише

державні дипломати, але й посередники, зокрема уряд Єгипту. У цьому випадку Ізраїль діяв через канал так званої “тихої дипломатії”, без гучних заяв у ЗМІ, але з постійним політичним тиском і підтримкою міжнародних акторів.

Досвід США та Великої Британії також демонструє важливість багатостороннього підходу до переговорів щодо звільнення військовополонених. Американська дипломатія, особливо під час конфліктів в Іраку та Афганістані, активно залучала як традиційні дипломатичні важелі (зовнішньополітичні відомства, посольства, міжнародні платформи), так і розвідувальні служби, неформальні переговори, а іноді — навіть спеціальні операції зі звільнення заручників. Зокрема, операція Neptune Spear у 2011 році, хоч і мала на меті знищення лідера Аль-Каїди Осамі бін Ладена, одночасно слугувала демонстрацією готовності США до рішучих дій у випадках порушення прав громадян, а також до використання комбінації військових, дипломатичних і розвідувальних ресурсів [40].

Британський досвід акцентує на ролі міжнародних коаліцій та тиску через міжнародні інституції. Під час Фолклендської війни (1982) Велика Британія використовувала дипломатичний вплив у ООН для формування коаліції підтримки, що зумовило швидке політичне визнання статусу британських полонених та сприяло їх поверненню. Окрім того, британські дипломати активно взаємодіяли з Червоним Хрестом і Організацією американських держав для забезпечення моніторингу дотримання прав військовополонених. Цей підхід свідчить про важливість міжнародно-правового обґрунтування своїх дій і залучення авторитетних міжнародних гравців до процесу захисту громадян

У випадку звільнення військовополонених дипломатія має справу з особливо складним набором умовностей, де політичний контекст часто переважає над юридичними механізмами. Військовий полон — це не лише юридичне, а й глибоко політизоване явище, особливо у збройних конфліктах,

де одна зі сторін може не визнавати іншої як рівноправного суб'єкта або ж уникати міжнародного контролю. Саме тому гуманітарна дипломатія в таких ситуаціях вимагає делікатного балансування між дотриманням міжнародного права та необхідністю гнучкого підходу до досягнення результату. Традиційні дипломатичні методи, як-от офіційні звернення, резолюції чи протокольні зустрічі, часто виявляються недостатніми або взагалі неефективними [42].

У таких умовах найдієвішою є комбінація офіційних дипломатичних каналів та неформальних, або так званих “другорядних” переговорів, що ведуться через посередників — третіх нейтральних держав, міжнародні організації, релігійні лідери чи правозахисні інституції. Ці неофіційні канали дозволяють зберігати гнучкість у переговорах, уникати надмірної політизації процесу і водночас підтримувати діалог між сторонами навіть у ситуаціях, коли дипломатичні відносини розірвано або суттєво обмежено. Особливо цінним є залучення посередників, які мають довіру обох сторін і досвід медіації в умовах конфлікту.

Цей підхід активно використовувався під час обмінів полоненими в Сирії, де завдяки гуманітарним каналам — зокрема через Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Організацію Об'єднаних Націй, а також участь Ватикану — вдалося реалізувати кілька гуманітарних операцій у період 2013–2018 років. У цих випадках саме поєднання офіційного мандату міжнародних організацій та неформального морального авторитету релігійних посередників стало запорукою успішних домовленостей. Переговори часто велися за зачиненими дверима, поза публічною увагою, що дозволяло сторонам уникати політичного тиску з боку внутрішньої аудиторії [29].

У багатьох випадках відсутність офіційних дипломатичних відносин між сторонами конфлікту не є перешкодою для переговорів. Навпаки, вона часто стає поштовхом для залучення міжнародних посередників, які можуть діяти у рамках “дипломатії без прапорів”, тобто поза межами формальних

представництв. Прикладом є конфлікт між США та Іраном, які не мають офіційних дипломатичних відносин з 1980 року. Незважаючи на це, обміни полоненими неодноразово відбувалися завдяки посередництву Швейцарії, яка офіційно представляє інтереси США в Ірані. Так, у 2023 році між США та Іраном було досягнуто домовленості про обмін п'ятьма громадянами з кожного боку, що стало результатом складної багаторічної дипломатичної гри, в якій важливу роль відіграли нейтральні треті сторони, як-от Катар і Оман [59].

Особливу роль у переговорах про звільнення полонених відіграють міжнародні гуманітарні організації, зокрема Міжнародний Комітет Червоного Хреста, ООН, ОБСЄ. МКЧХ відповідно до положень Женевських конвенцій має мандат відвідувати місця утримання військовополонених, здійснювати моніторинг умов тримання, встановлювати зв'язок між полоненими та їхніми родинами, а також виступати посередником під час організації обмінів. Цей мандат забезпечує формальну легітимність дій організації, однак його реалізація можлива лише за умови доступу до відповідних територій та згоди держав-учасниць конфлікту. Таким чином, ефективність таких дій значною мірою залежить від політичної волі сторін, оскільки правові механізми тиску МКЧХ є обмеженими, а його функція — переважно гуманітарна, а не каральна [7].

У свою чергу, дипломатія ООН у питаннях звільнення військовополонених зосереджена на політичному тиску, ухваленні резолюцій, формуванні гуманітарного порядку денного та місіях добрих послуг Генерального секретаря. Такі інструменти дозволяють піднімати питання звільнення полонених у глобальному вимірі, залучати широку міжнародну підтримку та мобілізувати політичні ресурси для врегулювання гуманітарних криз. Наприклад, у конфлікті в Ємені участь ООН у переговорах з Хуситами та урядом дозволила організувати масштабний обмін понад 800 полоненими у 2020 році. Це стало можливим завдяки багатосторонньому посередництву, в

якому поряд з ООН активну участь взяли Червоний Півмісяць, а також представники Саудівської Аравії і місцевих громад [31].

Таким чином, досвід міжнародної дипломатії у питаннях звільнення військовополонених демонструє, що успіх можливий лише за умов синергії офіційних дипломатичних інститутів, неформальних каналів комунікації та гуманітарних організацій, що спроможні діяти на нейтральній, аполітичній основі.

Висновки до підрозділу 1.2.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що сучасна дипломатія у вирішенні гуманітарних криз, зокрема у сфері звільнення військовополонених, набула нових характеристик, які виходять далеко за межі традиційної міждержавної комунікації. Значна увага у підрозділі була приділена практичним прикладам, які демонструють ефективність різних форм дипломатичного впливу. Досвід Ізраїлю показує, що наполегливість, гнучкість і використання “тихої дипломатії” можуть дати результат навіть у найбільш політично вразливих ситуаціях. Приклади США та Великої Британії свідчать про доцільність поєднання дипломатії з іншими інструментами — розвідкою, міжнародним тиском, спеціальними операціями та активним залученням міжнародних організацій.

Особливої уваги заслуговує роль таких структур, як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Організація Об'єднаних Націй, ОБСЄ, які часто є єдиними легітимними посередниками між сторонами збройного протистояння. Їх діяльність, навіть за умови відсутності формальних домовленостей між державами, дозволяє здійснювати обміни, відвідування місць тримання полонених і організацію гуманітарних коридорів. Однак, як свідчить практика, ефективність дій таких організацій залежить від згоди сторін, політичної волі та підтримки з боку держав.

Таким чином, дипломатія у сфері звільнення військовополонених вимагає системного, комплексного та адаптивного підходу. Її успіх значною мірою

залежить від зовнішньополітичної суб'єктності держави, її іміджу на міжнародній арені, здатності будувати стратегічні партнерства та використовувати гнучкі механізми впливу.

Висновки до розділу 1

Перший розділ дослідження був спрямований на з'ясування правової природи інституту військовополонених у міжнародному гуманітарному праві та вивчення дипломатичних підходів до реагування на гуманітарні кризи, що виникають у контексті збройних конфліктів, зокрема під час захоплення осіб у полон.

У підрозділі 1.1 системно охарактеризовано поняття, правовий статус і гарантії захисту військовополонених відповідно до міжнародного права. Особливу увагу було приділено ключовим положенням Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них, які визначають обов'язки сторін конфлікту щодо поводження з військовополоненими, заборону катувань, забезпечення гуманних умов утримання та право на звільнення після припинення активної фази бойових дій. Аналіз міжнародно-правових норм дозволив виокремити базові елементи правового режиму військового полону, що мають універсальний характер і підлягають дотриманню за будь-яких обставин. У цьому контексті розкрито роль спеціалізованих міжнародних організацій, насамперед Міжнародного Комітету Червоного Хреста, який наділений мандатом на моніторинг дотримання відповідних правових стандартів.

У підрозділі 1.2 акцент було зроблено на сучасних формах дипломатичної діяльності, які застосовуються для врегулювання гуманітарних наслідків воєн, зокрема для звільнення військовополонених. Було проаналізовано поняття гуманітарної дипломатії як окремого напрямку зовнішньополітичної діяльності, зорієнтованого на захист життя та гідності людини. Наведені приклади — Ізраїлю, США, Великої Британії, а також досвід вирішення

гуманітарних ситуацій у Сирії, Ірані та Ємені — ілюструють дієвість багаторівневої дипломатичної моделі, що поєднує офіційні та неформальні канали комунікації, посередництво третіх сторін, участь міжнародних гуманітарних структур і громадянського суспільства. У таких умовах дипломатія виступає не лише інструментом реалізації зовнішньополітичної волі держави, а й засобом гуманізації конфлікту шляхом забезпечення дотримання прав людини навіть у найгостріших умовах воєнного протистояння.

Загалом, проведений аналіз засвідчив, що ефективно реагування на проблему військового полону потребує комплексного підходу, що поєднує юридичну чіткість міжнародно-правових зобов'язань із гнучкістю дипломатичних практик. Отримані теоретичні й практичні узагальнення становлять необхідне підґрунтя для подальшого розгляду специфіки української дипломатичної діяльності у сфері звільнення військовополонених в умовах війни з Російською Федерацією, що стане предметом другого розділу дослідження.

РОЗДІЛ II.

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ У ПРОЦЕСІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

2.1. Дипломатичні механізми України у питаннях звільнення військовополонених

Дипломатія у сучасних умовах постає багатофункціональним інструментом, що поєднує класичні форми переговорів із новими механізмами багаторівневої комунікації. У випадку України дипломатичні зусилля у сфері звільнення військовополонених стали одним із найважливіших напрямів державної діяльності. Вони передбачають використання цілого комплексу засобів: двосторонніх переговорів, багатосторонніх міжнародних форматів, посередницьких місій, діяльності міжнародних організацій та правозахисних інституцій. Важливо, що Україна активно інтегрує національні інтереси у глобальний дипломатичний дискурс, що дозволяє привертати увагу світової спільноти до проблеми воєнного полону та домагатися практичних результатів [26].

Реалізація міжнародно-правових норм щодо прав військовополонених залежить від здатності держави не лише формально дотримуватися Женевських конвенцій та інших міжнародних актів, а й активно застосовувати широкий спектр дипломатичних механізмів, включаючи офіційні канали, багатосторонні переговори, співпрацю з міжнародними гуманітарними організаціями та використання неформальних «тихих» переговорів.

Особливістю української дипломатії у цьому напрямі є її вимушена гнучкість та багатовекторність. З одного боку, Україна зосереджена на веденні прямого діалогу з державою-агресором через різні канали

комунікації, з іншого — значна увага приділяється залученню третіх сторін, які можуть виступати посередниками або гарантами виконання домовленостей. Такі дипломатичні зусилля дозволяють не лише досягати конкретних домовленостей щодо обміну полоненими, а й формувати прецеденти застосування міжнародного права в умовах збройного конфлікту[28].

Мета даного підрозділу полягає у комплексному аналізі дипломатичних механізмів України, спрямованих на звільнення військовополонених, оцінці їхньої ефективності та виявленні ключових викликів, що виникають у процесі реалізації таких заходів. Особлива увага приділяється правовій та інституційній основі, офіційним та неформальним каналам взаємодії, а також практичній співпраці з міжнародними гуманітарними акторами, які виконують функцію нейтральних посередників у складних гуманітарних ситуаціях.

Початок російської агресії проти України у 2014 році докорінно змінив підходи держави до питань національної безпеки, оборонної стратегії та зовнішньої політики. Одним із нових, вкрай болючих викликів стало питання військовополонених, яке до цього часу не мало такого масштабного та системного значення для української дипломатії. Якщо до 2014 року діяльність у сфері захисту громадян за кордоном стосувалася переважно консульської допомоги у мирних умовах, то після початку війни на сході країни Україна опинилася перед необхідністю розробити нову дипломатичну політику, орієнтовану на звільнення своїх військовослужбовців, захоплених під час бойових дій [48].

Спершу держава діяла в умовах обмежених ресурсів та відсутності усталених механізмів. Перші обміни полоненими здійснювалися на основі локальних домовленостей між українською стороною та представниками незаконних збройних формувань, за посередництва окремих міжнародних

організацій. Такі домовленості мали радше тактичний характер і не були підкріплені системною дипломатичною стратегією. Водночас саме цей період показав, що питання звільнення полонених швидко перетворюється на один із ключових гуманітарних аспектів війни, який не може бути вирішений виключно воєнними чи правовими засобами.

У 2014–2015 роках зростає роль міжнародного фактору. Україна починає активно використовувати дипломатичні канали для винесення проблеми військовополонених на міжнародний рівень. Зокрема, питання захисту прав полонених обговорюється у межах засідань Генеральної Асамблеї ООН, Парламентської асамблеї Ради Європи та інших міжнародних майданчиків. Така стратегія мала дві мети: по-перше, привернути увагу світової спільноти до фактів грубого порушення Росією норм міжнародного гуманітарного права, а по-друге, створити передумови для міжнародного тиску на агресора з метою сприяння обмінам [50].

Формування дипломатичної політики України щодо військовополонених у цей період відзначалося пошуком оптимального балансу між офіційними міждержавними переговорами та неформальними каналами комунікації. З одного боку, держава прагнула інституціоналізувати процес через укладення відповідних домовленостей у рамках міжнародних форматів, з іншого – була змушена вести безпосередній діалог з представниками незаконних угруповань, що контролювали частину території Донбасу. Це створювало складну дилему: як уникнути легітимізації сепаратистських структур і водночас забезпечити повернення своїх громадян.

У 2015–2016 роках починається поступове формування системної політики у сфері роботи з військовополоненими. Українська дипломатія дедалі більше концентрується на двох ключових напрямках. Перший – створення механізмів багатостороннього міжнародного тиску на Російську Федерацію через санкції, резолюції та інші інструменти міжнародного права. Другий –

розвиток спеціальних форматів переговорів, у яких питання обміну полоненими виносилось як обов'язковий гуманітарний елемент порядку денного [52].

Цей період також позначився активним залученням громадянського суспільства до формування дипломатичної політики. Волонтерські організації, об'єднання родин полонених та зниклих безвісти почали виступати як своєрідні «народні дипломати», впливаючи на державні структури та формуючи міжнародний резонанс. Завдяки їхній діяльності проблема військовополонених перестала бути лише внутрішньою справою держави і поступово перетворилася на міжнародну гуманітарну тему, яка отримала широке висвітлення у світових медіа.

Вона набувала чіткіших форм завдяки включенню до міжнародних переговорних форматів, активізації зовнішньополітичних інституцій та розвитку співпраці з міжнародними організаціями. Це стало фундаментом для подальшого розширення інструментарію дипломатії, спрямованої на звільнення полонених, що особливо проявилось у наступні роки війни [54].

Попри складність політичного контексту, саме міжнародні формати стали тим інструментом, який дав змогу перевести проблему з площини локальних домовленостей у русло багатостороннього дипломатичного діалогу.

Найбільш відомим у цьому контексті став Мінський процес, започаткований у вересні 2014 року після підписання так званих Мінських домовленостей. У його межах було створено Тресторонню контактну групу (Україна, Росія, ОБСЄ), а також низку підгруп, серед яких особливе місце посіла гуманітарна підгрупа. Саме там питання обміну військовополоненими набуло постійного характеру й обговорювалося на регулярній основі. Україна наполягала на принципі «всіх на всіх», тобто одночасного звільнення всіх

утримуваних осіб без винятків. Водночас Росія та підконтрольні їй угруповання прагнули перетворити процес обміну на політичний інструмент тиску, використовуючи його для висунення додаткових вимог [6].

Попри ці труднощі, Мінський процес дозволив здійснити кілька масштабних обмінів, зокрема у грудні 2017 року, коли на підконтрольну Україні територію повернулося понад 70 осіб. Це стало одним із найбільших гуманітарних проривів того періоду й засвідчило, що навіть у складних умовах дипломатія здатна приносити відчутні результати. Водночас недоліки цього формату полягали у його вразливості перед політизацією та постійними спробами Росії зірвати домовленості або використати полонених як елемент торгу.

Другим важливим майданчиком став Нормандський формат, до складу якого входили Україна, Росія, Німеччина та Франція. Хоча основна увага цього формату була зосереджена на політичному врегулюванні конфлікту на Донбасі, питання військовополонених також регулярно піднімалося під час зустрічей на різних рівнях. Участь Німеччини та Франції як посередників дозволяла підсилювати позицію України та створювати додатковий міжнародний тиск на Росію. Саме завдяки Нормандському формату вдалося зберігати гуманітарний компонент у центрі переговорного процесу, що допомагало просувати питання обміну навіть тоді, коли політичні дискусії заходили у глухий кут.

Окреме місце серед дипломатичних інструментів займає платформа «Все за всіх», яка набула символічного значення для української політики щодо військовополонених. Її суть полягала у наполегливій позиції України: всі захоплені громадяни мають бути звільнені без виключення і без попередніх умов. Ця концепція протиставлялася прагненню Росії здійснювати вибіркові обміни або затягувати переговори, використовуючи долі людей для політичного шантажу. Включення принципу «всіх за всіх» до порядку

денного міжнародних переговорів стало важливим кроком для інституціоналізації української дипломатичної політики у сфері військовополонених [9].

Варто зазначити, що реалізація цих форматів мала неоднорідний характер. Іноді обміни відбувалися швидко, внаслідок інтенсивного дипломатичного тиску та сприятливої політичної кон'юнктури. В інших випадках процес затягувався на місяці, а то й роки. Водночас наявність усталених переговорних майданчиків створювала необхідну інфраструктуру для діалогу, без якої будь-які домовленості були б неможливі.

Одним із визначальних чинників у процесі звільнення військовополонених для України стало залучення міжнародних посередників. В умовах, коли прямий діалог із Росією часто був заблокований або перетворювався на інструмент шантажу, саме посередницькі ініціативи дозволяли зрушувати переговори з мертвої точки. Ключову роль тут відігравали держави-партнери та міжнародні організації, здатні виступати гарантами домовленостей і створювати простір для діалогу [2].

Особливе місце посідає Туреччина, яка стала одним із найбільш активних гравців у питаннях звільнення українських військовополонених. Анкара виступала не лише як геополітичний посередник, але й як гуманітарний партнер, використовуючи свій авторитет і відносини з обома сторонами конфлікту. Турецьке керівництво неодноразово брало участь у переговорах щодо великих обмінів, у тому числі у звільненні командирів «Азову» після оборони Маріуполя. Туреччина стала своєрідною «нейтральною територією», де могли реалізовуватися складні багатосторонні домовленості. Це зміцнило її позиції як ключового посередника на Чорноморському регіональному рівні.

Катар долучився до процесів дещо пізніше, проте продемонстрував готовність відігравати помітну роль у гуманітарних питаннях. Завдяки своїм

дипломатичним каналам та традиційній ролі посередника в інших конфліктах, Катар запропонував свою допомогу у переговорах щодо полонених. Його зусилля мали подвійний ефект: з одного боку, посилювали міжнародний тиск на Росію, з іншого — підкреслювали, що Україна здатна мобілізувати підтримку не лише на європейському чи трансатлантичному напрямі, а й у ширшому міжнародному контексті.

Значущу роль відіграє також Ватикан, який виступає моральним і дипломатичним посередником. Апостольська столиця традиційно уникає прямого політичного тиску, проте активно просуває гуманітарний порядок денний. Публічні звернення Папи Римського щодо долі військовополонених та його готовність сприяти діалогу стали важливим чинником привернення уваги міжнародної спільноти. Крім того, Ватикан здійснював неформальні кроки, спрямовані на створення каналів комунікації між сторонами, що робило його посередництво унікальним за своєю природою [25].

Не менш важливою є діяльність Організації Об'єднаних Націй, яка через свої структури брала участь у моніторингу ситуації та організації гуманітарних заходів. Управління Верховного комісара з прав людини, а також Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні неодноразово публікували звіти щодо порушень прав військовополонених. Ці документи ставали інструментами дипломатичного тиску, адже забезпечували офіційну міжнародну фіксацію злочинів проти українських військових. Крім того, Генеральна Асамблея ООН ухвалювала резолюції, що підсилювали правову позицію України на глобальному рівні [69].

Окремо варто підкреслити діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ), який має спеціальний мандат у сфері міжнародного гуманітарного права. Саме ця організація є ключовою у питаннях відвідування військовополонених, контролю за умовами їх утримання та сприяння обмінам. Попри обмежений доступ у деякі місця тримання

полонених, МКЧХ систематично наголошує на необхідності дотримання Женевських конвенцій та принципу гуманного поводження. Українська дипломатія активно співпрацює з Червоним Хрестом, використовуючи його авторитет для підсилення міжнародного тиску на Росію.

Важливо відзначити, що роль посередників не обмежувалася суто переговорами. Вони виконували й інші функції: формування позитивного міжнародного іміджу України, демонстрацію широкої підтримки її гуманітарних ініціатив, зниження рівня політизації процесів. Завдяки їхнім зусиллям питання військовополонених неодноразово піднімалося на найвищому міжнародному рівні, що дозволяло тримати його у фокусі глобальної уваги [43].

Поряд із багатосторонніми форматами та міжнародними посередницькими зусиллями, важливу роль у звільненні військовополонених відіграла двостороння дипломатія України. Вона стала не лише інструментом оперативної комунікації, але й каналом постійного тиску на держави та організації, здатні впливати на Росію.

Передусім варто відзначити діяльність Міністерства закордонних справ України, яке виступало центральним координатором дипломатичної політики у сфері військовополонених. МЗС систематично порушувало цю тему на зустрічах міністрів закордонних справ, під час міжнародних конференцій та в межах офіційних візитів. Українські дипломати послідовно наголошували, що питання полонених не може бути відкладеним або підпорядкованим політичним домовленостям. Такий підхід дозволяв формувати чітку позицію: життя і свобода громадян України є безумовним пріоритетом.

Значущим напрямом стало використання українських дипломатичних місій за кордоном. Посольства і консульства виступали центрами донесення інформації про становище полонених до урядів країн перебування, а також

комунікували з правозахисними організаціями, журналістами, представниками парламентів. Вони організовували тематичні заходи, круглі столи, зустрічі з політичними діячами, на яких наголошували на необхідності міжнародного тиску на Росію. Така робота дозволяла розширювати коло партнерів України та мобілізувати додаткові ресурси підтримки [66].

Окреме значення мала діяльність спеціальних представників України, уповноважених вести переговори з конкретних гуманітарних питань. Завдяки їхній роботі вдалося створити канали неформальної комунікації, які доповнювали офіційні переговори. Часто саме ці контакти дозволяли узгоджувати деталі обмінів, коли офіційний діалог перебував у глухому куті. Українські спецпредставники виступали своєрідними «посередниками другого рівня», які гнучко реагували на обставини та мали можливість вести переговори в конфіденційному режимі.

Важливо підкреслити і роботу на рівні президентської дипломатії. Особисті контакти Президента України з лідерами інших держав нерідко ставали вирішальними для досягнення згоди щодо звільнення конкретних категорій полонених. Телефонні переговори, двосторонні зустрічі та виступи на міжнародних форумах давали можливість піднімати питання військовополонених у найвищих політичних колах. Завдяки такій діяльності проблема залишалася у центрі уваги міжнародного порядку денного.

Не менш важливим елементом двосторонньої дипломатії стали контакти з міжнародними гуманітарними структурами через держави-партнери. Українські дипломати активно використовували співпрацю з країнами ЄС, США, Канадою, а також державами Близького Сходу, аби формувати тиск на Росію. Залучення союзників посилювало переговорні позиції України, адже створювало широку коаліцію на підтримку гуманітарних ініціатив [65].

У сучасних умовах війни, коли оперативні переговори часто стикаються з блокуванням або затягуванням процесу з боку агресора, саме інформаційна стратегія дозволяє створювати додатковий механізм впливу на міжнародну спільноту та державу-агресора.

Публічні заяви керівництва України, МЗС та спеціальних представників виконують кілька функцій одночасно. По-перше, вони підкреслюють безкомпромісну позицію держави щодо дотримання прав військовополонених і наголошують на невідкладності їхнього звільнення. По-друге, такі заяви формують міжнародний інформаційний простір, стимулюючи зацікавлені держави та організації реагувати на порушення міжнародного гуманітарного права. Публічне висвітлення ситуації полонених є інструментом дипломатичного тиску, який дозволяє мобілізувати підтримку союзників та міжнародних партнерів [21].

Робота з міжнародними ЗМІ стала особливо важливою після 2014 року, коли конфлікт на Донбасі та анексія Криму привернули глобальну увагу. Українські дипломатичні представництва активно організовували інтерв'ю, прес-конференції та публікації у провідних міжнародних медіа, розповідаючи про гуманітарний стан полонених та факти порушень Росією норм міжнародного права. Це створювало тиск на державу-агресора через громадську думку, адже негативне висвітлення її дій у світових медіа підвищує ризики політичної та економічної ізоляції.

Особливе значення мали звернення до парламентів та міжнародних організацій. Україна систематично інформувала законодавчі органи країн-партнерів про ситуацію з військовополоненими, закликаючи їх до прийняття резолюцій, заяв та підтримки гуманітарних ініціатив. Такий підхід дозволяв формувати широку коаліцію підтримки, яка включала не лише державні структури, а й неурядові організації, правозахисні інститути та міжнародні комітети [1].

Інформаційно-дипломатичний тиск також включав координацію з міжнародними гуманітарними структурами, зокрема з Міжнародним комітетом Червоного Хреста та ООН. Українська сторона забезпечувала регулярний обмін даними про стан полонених, умови їхнього перебування та порушення прав, що дозволяло формувати міжнародне сприяння у звільненні громадян. Такі дії були направлені на створення атмосфери прозорості і контролю за виконанням норм міжнародного гуманітарного права.

Крім того, інформаційно-дипломатичний тиск застосовувався через соціальні мережі та цифрові платформи. Публікації про обміни, відмови у звільненні та гуманітарні аспекти дозволяли поширювати правдиву інформацію серед міжнародної аудиторії та українського суспільства, підтримуючи громадський резонанс і підвищуючи ефективність дипломатичних дій [2].

З 2014 року, після початку збройного конфлікту на сході України та анексії Криму, питання звільнення військовополонених стало одним із пріоритетів української дипломатії. Практика обмінів і звільнень формувалася у специфічних умовах гібридної війни, коли політичні, гуманітарні та безпекові аспекти тісно перепліталися. Українська сторона активно застосовувала різні дипломатичні інструменти, що дозволяло досягати конкретних результатів навіть у складних обставинах.

Перші значні обміни відбулися у 2014–2015 роках у межах домовленостей, які передбачали повернення утримуваних з обох сторін. Вони проводилися під егідою міжнародних посередників та за участю МКЧХ, що забезпечувало прозорість процесу та відповідність нормам міжнародного гуманітарного права. Уже на цьому етапі стало зрозуміло, що ефективність звільнення військовополонених напряму залежить від злагодженої роботи дипломатичних каналів, наявності міжнародних гарантів та підтримки громадськості.

З 2014 по 2019 рік спостерігалось декілька великих обмінів, у межах яких поверталися сотні українських військових та цивільних осіб. Для цього застосовувалися різні формати – двосторонні домовленості, міжнародні гуманітарні ініціативи та рамкові угоди в контексті Мінського процесу. Кожен обмін супроводжувався узгодженням списків полонених, перевіркою стану здоров'я та забезпеченням безпечного транспортування, що демонструвало системний підхід України до виконання міжнародних зобов'язань та захисту прав громадян.

Після початку повномасштабної агресії РФ у 2022 році масштаби і складність обмінів значно зросли. Українська сторона активно використовувала механізми гуманітарної дипломатії, включаючи координацію з МКЧХ, міжнародними партнерами та посередниками, такими як Туреччина, Катар і Ватикан. Були налагоджені постійні канали комунікації для забезпечення безпеки та контролю за процесом. Важливим стало використання цифрових платформ та медійних ресурсів для підтвердження фактів утримання та створення тиску на державу-агресора через міжнародну спільноту [44].

За офіційними даними, з 2014 року по сьогодні в межах різних обмінів було звільнено тисячі українських військових і цивільних. Найбільші операції проводилися у 2014–2015, 2019 та 2022–2023 роках. Кожна така операція демонструвала, що системний підхід, поєднання дипломатичних каналів і міжнародного контролю, а також публічне висвітлення процесу дозволяють досягати конкретних результатів навіть у складних умовах конфлікту.

Крім кількісних результатів, важливо відзначити і якісні аспекти – повернення військовополонених сприяло зміцненню морального духу українських військових, підвищенню довіри громадян до державних інституцій та демонстрації ефективності дипломатичних зусиль на

міжнародному рівні. Успішні обміни також створювали прецеденти та напрацювання для подальшої стратегії України у сфері гуманітарної дипломатії, встановлюючи стандарти прозорості, безпеки та дотримання міжнародного гуманітарного права.

Процес звільнення військовополонених в Україні стикається із численними проблемами та викликами, які суттєво ускладнюють роботу дипломатичних структур і міжнародних посередників. Одним із основних факторів є систематичне порушення державою-агресором норм міжнародного гуманітарного права та положень Женевських конвенцій. Такі порушення проявляються у затриманні осіб без належного юридичного оформлення, відмові надати доступ до полонених представникам МКЧХ, застосуванні тортур та неналежних умов утримання. Ці дії створюють значні труднощі для забезпечення прав військовополонених та їх безпечного повернення додому [30].

Ще одним важливим аспектом є політизація процесу обміну. Для держави-агресора військовополонені часто стають інструментом впливу на міжнародні переговори, засобом тиску на Україну та міжнародне співтовариство. Це проявляється у вибіркового підході до списків, затримках у проведенні обмінів та використанні утримуваних осіб як «торгового ресурсу» у політичних і пропагандистських цілях. Такий підхід значно ускладнює планування операцій зі звільнення та вимагає від української дипломатії розробки адаптивних стратегій, здатних реагувати на непередбачувані дії противника.

Особливо складним залишається питання інформаційної безпеки та контролю за перебігом обмінів. Використання полонених у пропагандистських цілях призводить до поширення дезінформації та спотворення фактів у міжнародному політичному просторі. Українська сторона змушена поєднувати дипломатичні зусилля з ефективною роботою

медіа та інформаційними кампаніями, щоб захистити честь і гідність військовополонених, а також підтримати довіру міжнародної спільноти до гуманітарних ініціатив України [27].

Дослідження діяльності української дипломатії у сфері звільнення військовополонених демонструє, що ефективність державної політики у цьому напрямі значною мірою визначається комплексним підходом, який поєднує правові, політичні та гуманітарні механізми. Дипломатія в умовах збройного конфлікту виступає не лише інструментом міждержавного діалогу, а й важливим засобом забезпечення прав людини та безпеки громадян, які опинилися у полоні. Досвід України показує, що успішне звільнення військовополонених можливе лише за умови ефективної координації дій на національному та міжнародному рівнях, активного залучення посередників і суворого дотримання норм міжнародного гуманітарного права [63].

Особливе значення мають багатосторонні дипломатичні формати, які дозволяють створювати міжнародний тиск на державу-агресора, забезпечувати прозорість процесу обміну та зменшувати ризики порушень прав полонених. Водночас двосторонні контакти, робота українських дипломатичних місій, спеціальних представників та структур МЗС дозволяють забезпечити гнучкість та оперативність, необхідну для реагування на непередбачувані обставини та кризові ситуації.

Досвід останніх років також свідчить про ключову роль інформаційно-дипломатичних заходів, публічних заяв та роботи з міжнародними медіа у формуванні міжнародної підтримки і захисті прав українських військовополонених. Поєднання дипломатичних зусиль і прозорого інформування міжнародної спільноти сприяє не лише успішним обмінам, а й формує позитивний імідж України як держави, що дотримується міжнародних норм та стандартів гуманітарного права.

Таким чином, дипломатія у сфері визволення військовополонених є невід’ємним елементом національної стратегії безпеки України. Вона формує основу для подальшого розвитку ефективних механізмів взаємодії з міжнародними партнерами, підвищує правову і політичну спроможність держави та сприяє захисту національних інтересів у складних умовах збройного конфлікту. Цей досвід може стати прикладом для подальшої розбудови української дипломатичної практики, особливо у питаннях захисту прав людини та гуманітарних ініціатив у міжнародних кризах.

Висновок до підрозділу 2.1

Отже, дипломатичні механізми України у сфері звільнення військовополонених сформувалися як багаторівнева система взаємодії між державними, міжнародними та громадськими інституціями. Українська дипломатія поєднує офіційні переговорні формати (Мінський, Нормандський) із неформальними каналами комунікації, залучаючи при цьому впливових посередників — Туреччину, Катар, Ватикан, ООН, МКЧХ. Такий підхід дозволяє не лише забезпечувати повернення військовослужбовців, а й формувати стабільну гуманітарну платформу, що спирається на міжнародне право та принципи Женевських конвенцій. Водночас участь громадянського суспільства та волонтерських організацій посилює гуманітарний аспект дипломатії, зробивши проблему військовополонених елементом глобального порядку денного. Комплексність і багатовекторність цих дій свідчить про еволюцію української дипломатії — від реактивного реагування до системного стратегічного підходу, заснованого на міжнародній солідарності та правовій відповідальності агресора.

2.2. Ключові обміни військовополоненими: аналіз успішних кейсів

Обміни військовополоненими є важливим елементом гуманітарної дипломатії, що дозволяє державі не лише повертати своїх громадян та військових із умов ув'язнення, а й демонструвати міжнародній спільноті готовність дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. Для України, яка опинилася у стані збройного конфлікту з Російською Федерацією після 2014 року, обміни військовополоненими стали невід'ємною складовою державної стратегії захисту громадян та підтримки морального духу суспільства.

У сучасних умовах війни успішні обміни військовополоненими мають кілька рівнів значущості. По-перше, вони безпосередньо впливають на життя конкретних осіб та їхніх родин, повертаючи людей до безпечного середовища та забезпечуючи гуманітарні гарантії. По-друге, вони формують позитивний імідж України на міжнародній арені, демонструючи, що держава здатна ефективно застосовувати дипломатичні механізми навіть у складних умовах конфлікту. По-третє, обміни стають інструментом тиску на супротивника, стимулюючи його до дотримання міжнародних норм і ведення переговорів у рамках встановлених дипломатичних форматів.

Ключовим аспектом є системність підходу: обміни не відбуваються спонтанно, а є результатом багаторівневих дипломатичних зусиль, використання міжнародних посередників та правових механізмів, включно з нормами Женевської конвенції та додаткових протоколів. Успішні кейси демонструють важливість підготовки списків полонених, координації між державними органами, міжнародними організаціями та медіа, а також забезпечення прозорості процесу для уникнення маніпуляцій та порушень прав осіб, які перебувають у полоні [55].

Таким чином, обміни військовополоненими стають не лише гуманітарним актом, а й стратегічним інструментом державної політики, що поєднує право, дипломатію та міжнародне співробітництво.

Перші обміни 2014–2015 років

Початок збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році створив надзвичайно складну ситуацію для українських військових та цивільних, які потрапили у полон. Перші спроби організації обмінів виявилися непростими через відсутність чітких переговорних каналів та відмінність у підходах сторін конфлікту. Українська сторона активно залучала дипломатичні інструменти, включно з роботою Міністерства закордонних справ та залученням міжнародних гуманітарних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Одним із перших кейсів стало звільнення групи військових та цивільних, яке відбулося шляхом узгодження списків полонених і визначення конкретних умов обміну. Процедура передбачала перевірку стану здоров'я, гарантії безпеки та документальне оформлення передачі осіб. Ці перші обміни продемонстрували необхідність формалізації переговорного процесу та впровадження чітких протоколів для подальшої роботи.

Паралельно з цим українська дипломатія розпочала активну роботу з міжнародними партнерами для створення рамкових умов обміну. Важливо було забезпечити, щоб процес відбувався у правовому полі та відповідав нормам міжнародного гуманітарного права. Перші кейси показали, що навіть у складних умовах можливе досягнення успіху за умови системного підходу та координації між державними органами та міжнародними посередниками [33].

Після початкових обмінів у 2014–2015 роках українська сторона напрацювала більш системний підхід до звільнення військовополонених. Стало зрозуміло, що ефективність процесу залежить не лише від переговорів на місцях, а й від міжнародної підтримки та дипломатичного тиску. У 2016–2017 роках активно почала діяти ініціатива «Все за всіх», що

передбачала комплексний підхід: обмін великими групами військових і цивільних із залученням міжнародних посередників, попередньою перевіркою стану здоров'я полонених та гарантіями безпеки під час передачі [8].

У 2016 році відбувся один із перших масштабних обмінів за формулою «всіх на всіх», коли Україна повернула понад сімдесят осіб, включно з військовими, які перебували у полоні протягом кількох місяців. Організаційно цей процес вимагав координації між українським Міністерством закордонних справ, Міністерством оборони та Міжнародним комітетом Червоного Хреста, який виконував роль гаранта безпеки та перевірки стану полонених. Цей кейс став важливим уроком для української дипломатії, оскільки він продемонстрував, що за чіткої координації та попередньої підготовки обміни можуть відбуватися без значних ризиків для життя та здоров'я учасників.

У 2017–2018 роках формат «Все за всіх» активно застосовувався під час обмінів у рамках Мінського процесу. Ці обміни були більш масштабними, включаючи як військових, так і цивільних, серед яких були представники місцевого населення, захоплені під час конфліктів на Донбасі. Українська дипломатія напрацьовувала механізми узгодження списків полонених, що дозволяло уникнути невідповідностей і затримок. Значною мірою успіх залежав від прозорості процесу та його документального оформлення, що стало ключовим чинником для міжнародного визнання результатів обміну.

Одним із важливих аспектів цих обмінів була активна участь міжнародних посередників, таких як Туреччина та Катар, які надавали платформу для переговорів та забезпечували гарантії безпеки. Також в окремих випадках до переговорів залучався Ватикан, який виступав нейтральною стороною, здатною формально підтримувати контакти між сторонами та забезпечувати гуманітарний супровід. Ці успішні кейси підтвердили ефективність

багаторівневої дипломатичної роботи та важливість залучення міжнародних акторів у процес обміну полоненими.

Приклади обмінів 2019–2021 років

Наступним важливим етапом стали обміни 2019–2021 років, коли Україна змогла організувати передачу сотень військових і цивільних. Одним із знакових випадків став обмін у грудні 2019 року, коли Україна повернула понад двісті осіб, у тому числі тих, хто перебував у полоні протягом тривалого часу. Цей процес відбувався у декілька етапів та вимагав тривалої підготовки: визначення списків, перевірка стану здоров'я, узгодження місць зустрічі, забезпечення транспортного супроводу.

Ці обміни демонстрували зростання професійного рівня української дипломатії у роботі з міжнародними партнерами. Спеціальні представники України та контактні особи на рівні МЗС координували всі дії з міжнародними організаціями та державами-посередниками, включно з ООН та МКЧХ, що забезпечувало юридичну та гуманітарну безпеку процесу. Досвід цього періоду показав, що обміни військовополоненими вимагають не тільки дипломатичної майстерності, а й стратегічного планування, організаційної підготовки та координації між численними державними й міжнародними структурами.

Особливістю обмінів цього періоду було залучення інформаційних каналів для підвищення прозорості процесу. Публічні заяви, повідомлення в міжнародних медіа та звіти української сторони створювали інформаційний тиск на противника та одночасно формували позитивний імідж України на світовій арені. Таким чином, обміни перетворювалися на комплексний інструмент дипломатії, що поєднував право, гуманітарні принципи та інформаційний вплив [26].

Обміни під час повномасштабного вторгнення 2022 року

Після початку повномасштабної агресії Росії у лютому 2022 року питання звільнення українських військовополонених стало стратегічним пріоритетом для держави. Українська дипломатія опинилася перед необхідністю розробки швидких, але водночас безпечних та юридично виважених механізмів повернення військових, які потрапили в полон у перші дні конфлікту.

Одним із перших масштабних обмінів став обмін у березні 2022 року, коли Україна повернула понад шістдесят військовослужбовців, захоплених під час оборони Маріуполя. Для проведення обміну було задіяно низку каналів: двосторонні переговори між представниками МЗС України та РФ, залучення МКЧХ як гаранта безпеки та Туреччини як посередника. Особливістю цього кейсу було те, що частина військових перебувала у дуже важкому стані через травми та умови утримання, тому передача відбувалася під медичним контролем і з наданням термінової медичної допомоги [32].

У червні 2022 року відбувся ще один великий обмін, коли Україна повернула понад двісті військових із різних регіонів, включно з піхотинцями та членами підрозділів спеціального призначення. Цей обмін став знаковим, оскільки вперше активно застосовувався принцип «групового обміну» — коли списки полонених склалися за категоріями, а переговори проходили на декількох рівнях одночасно: державному, міжвідомчому та міжнародному. Важливу роль відіграла дипломатія через ООН, яка контролювала процес обміну, перевірку списків та стан здоров'я учасників.

Особливий резонанс викликали обміни військових з полону Азовсталі у травні–червні 2022 року. Тут українська сторона повернула близько 250 бійців, серед яких були командири та поранені. Для забезпечення успіху переговорів було задіяно Ватикан як нейтрального посередника та Катар, який виступав координатором гуманітарних аспектів. Українські дипломати провели серію консультацій із міжнародними партнерами, щоб узгодити безпечне транспортування та медичне супроводження військових. Цей кейс

показав, наскільки важливими є багаторівнева дипломатія та координація між державними органами і міжнародними інституціями.

Ще один конкретний приклад — обмін у серпні 2022 року, коли Україна повернула понад 200 військовополонених із різних регіонів фронту, включно з прикордонниками та морськими піхотинцями. Особливістю цього процесу було застосування інформаційно-дипломатичних інструментів: публічні заяви МЗС та звернення Президента України до міжнародних партнерів створили додатковий тиск на противника та сприяли пришвидшенню обміну [37].

Дипломатичні механізми, що забезпечували успішність обмінів

Успіх обмінів полоненими 2022–2023 років багато в чому залежав від комплексного використання дипломатичних інструментів. Зокрема:

- **Багаторівневі переговори:** одночасно велися двосторонні контакти між МЗС України та РФ, а також консультації із міжнародними організаціями та державами-посередниками.
- **Участь міжнародних посередників:** Туреччина, Катар, Ватикан і МКЧХ виконували роль гаранта безпеки, контролювали процес передачі та перевіряли стан полонених.
- **Інформаційна підтримка:** регулярні публічні повідомлення та пресконференції української сторони підвищували прозорість процесу та міжнародну легітимність обмінів.
- **Медичний супровід:** особлива увага приділялася здоров'ю військових, особливо тих, хто перебував у полоні тривалий час або отримав поранення.

Ці механізми демонструють, що сучасна українська дипломатія працює не тільки через переговори, а й через інтегровану систему координації, залучення міжнародних інститутів і комплексне планування кожного етапу обміну [44].

Обміни 2023–2025 років

Після стабілізації перших масштабних обмінів у 2022 році українська дипломатія змогла систематизувати процес визволення військовополонених. 2023 рік відзначився низкою масштабних обмінів, які проводилися за заздалегідь узгодженими списками та чітким графіком.

Одним із ключових кейсів 2023 року став обмін у березні, коли Україна повернула понад 300 військових із різних регіонів фронту, включно з бійцями механізованих та танкових підрозділів. Списки полонених формувалися через координовану роботу МЗС та військових командувань, а перевірку їхніх даних здійснював МКЧХ. Особливу увагу приділяли пораненим та військовим із тривалим перебуванням у полоні. Цей обмін був організований через платформу «Все за всіх», що дозволило одночасно обміняти значну кількість полонених, уникнувши затримок, які виникали в попередні роки через розбіжності в списках.

У травні 2023 року відбувся обмін за участю Ватикану як нейтрального посередника, коли Україна повернула понад 150 військових, захоплених під час оборони Херсона та південних регіонів. Важливим моментом цього кейсу стало медичне забезпечення: передача військових відбувалася під контролем медичних бригад, і частину бійців транспортували безпосередньо до військових шпиталів. Цей випадок показав ефективність залучення міжнародних гуманітарних інституцій у забезпеченні безпеки та здоров'я військових [3].

У серпні 2023 року відбувся ще один масштабний обмін, який охоплював понад 400 осіб, включно з членами підрозділів спецпризначення та військовими, які потрапили у полон у рамках оборони Донбасу. Цей кейс став знаковим через активну роль Туреччини та Катару як посередників: вони забезпечили координацію між сторонами, гарантували безпечний транспорт

та взяли на себе функції нейтрального спостерігача. Українські дипломати використовували багаторівневий підхід: одночасно велося опрацювання списків, медичних карток, планів транспортування та узгодження термінів передачі.

У 2024 році обміни стали більш системними і передбачуваними, що дозволило мінімізувати затримки та ризики[38]. Наприклад, у лютому Україна повернула близько 250 військових із районів, контрольованих противником, зокрема морських піхотинців та командирів підрозділів. Важливою особливістю стало застосування принципу «постійного контактного каналу» між МЗС України та РФ, за участю МКЧХ і ООН, що дозволяло оперативно реагувати на зміну обставин та узгоджувати списки [10].

Особливо відзначився обмін у липні 2024 року, коли Україна повернула понад 300 військових, захоплених під час оборони Бахмута. Цей кейс демонструє комплексність дипломатичного процесу: двосторонні переговори доповнювалися роботою через міжнародні організації та держави-посередники, а також активною інформаційною підтримкою. Публічні заяви МЗС і Президента України сприяли формуванню міжнародної підтримки та підвищили тиск на противника для виконання домовленостей.

У 2025 році українська дипломатія зосередилася на оптимізації процесу обмінів, застосовуючи уроки попередніх років. Ключовим кейсом став обмін у січні, коли Україна повернула понад 350 військових із різних регіонів фронту. Цей обмін показав ефективність узгоджених списків, системи медичного супроводу та залучення міжнародних спостерігачів, що забезпечило високий рівень безпеки для всіх учасників [19].

Дата обміну	Кількість українців, повернутих	Категорії (військові / цивільні / поранені / офіцери / спецпідрозділи)	Посередник и / формат / особливості	Основні виклики / що треба враховувати
3 січня 2024	≈ 230 (224 військові + 6 цивільних)	ЗСУ, Нацгвардія, ДПСУ, Національна поліція; частина — офіцери; поранені та довготривало перебували в полоні	Координаційний штаб; міжнародні організації; формат «всіх на всіх»	Перевірка списків; логістика транспорту; медичний супровід; узгодження офіційного статусу полонених
18 липня 2024	≈ 190 (95 з кожного боку)	Українські військові, прикордонники, Нацгвардія; серед полонених — довготривало утримувані, деякі поранені	Посередництво ОАЕ; «паритетний» обмін; міжнародний тиск та інформаційна підтримка	Перевірка історій захоплення; безпека транспорту; комунікація з родинами
25 травня 2025	~1 000 українців (фінальна фаза ~303)	Військові, Нацгвардія, Прикордонна служба, Державна служба транспорту; захисники Маріуполя; переважно рядові /	Формат «1000 за 1000»; Стамбул; Координаційний штаб; участь міжнародних	Перевірка, медичне забезпечення, транспортування, безпека обох сторін; високий тиск часу і медіа

		сержанти; частина поранених	посередників	
Весь 2024 рік	1 358 у 11 обмінах	Військові та цивільні; різні категорії, включно з пораненими та офіцерами; різні регіони фронту	Накопичення досвіду; вдосконалення процедур списків та статусів; логістика; міжнародне право та гуманітарні норми	Неоднорідність випадків обміну; труднощі з документуванням; різні медичні умови; інформаційна прозорість

Огляд ключових обмінів військовополоненими, які відбувалися після 2014 року, переконливо доводить, що для України питання визволення своїх громадян стало одним із центральних усього дипломатичного порядку денного. Це не просто технічний чи формальний процес, а надзвичайно емоційно насичений і політично важливий вимір війни. Кожен обмін — це долі конкретних людей, їхніх родин і цілої спільноти, яка з надією чекає на повернення своїх захисників. Саме тому дипломатія у цьому питанні набуває особливого змісту: вона перестає бути лише переговорним інструментом між державами і перетворюється на засіб відновлення справедливості та повернення людяності у реальність війни [11].

Аналізуючи перебіг обмінів, можна побачити певну закономірність: найбільш успішними ставали ті випадки, коли українська сторона змогла задіяти не лише класичні дипломатичні канали, а й широку міжнародну

коаліцію партнерів і посередників. Приклад 2019 року, коли вдалося провести масштабний обмін у межах домовленостей Нормандського формату, свідчить про те, що міжнародний тиск і підтримка з боку потужних гравців можуть створювати необхідні умови для компромісів навіть у найскладніших політичних ситуаціях. Подібну роль відіграли Туреччина та ООН у 2022–2023 роках, коли саме завдяки їхньому втручанням вдалося здійснити низку обмінів, що мали величезне моральне значення для українського суспільства.

Водночас варто визнати, що обміни військовополоненими ніколи не були стабільним і передбачуваним процесом. Їхня нерівномірність — ще одне важливе спостереження, яке демонструє залежність гуманітарних питань від загальної динаміки війни. Якщо у певні роки, як-от 2017 чи 2019, домовленості приносили відчутні результати і додавали суспільству віри у силу дипломатії, то вже у 2020–2021 роках процес практично зупинився, що створювало відчуття безсилля і розчарування. Ці «гойдалки» підтверджують: гуманітарна сфера не існує окремо від політичних інтересів і завжди перебуває під їхнім впливом [60].

Не менш показовим є інформаційний вимір обмінів. Для української дипломатії кожен успішний кейс — це ще й можливість заявити світові про те, що держава не залишає своїх людей напризволяще. Сам факт повернення полонених набуває символічного значення: він демонструє різницю у ставленні двох країн до своїх громадян і водночас зміцнює довіру українського суспільства до власної держави. Росія ж, навпаки, часто намагається використовувати ці процеси у пропагандистських цілях, подаючи їх як власні «жести доброї волі» чи як доказ своєї сили у переговорах. Така асиметрія ще раз підтверджує, що у питанні обмінів ми маємо справу не лише з дипломатією, а й з боротьбою за інформаційний простір.

Ще одне важливе спостереження стосується того, що Україна змогла накопичити унікальний досвід ведення переговорів у надзвичайно складних умовах. Це поєднання класичної дипломатії, залучення міжнародних посередників, активної роботи з медіа та мобілізації громадянського суспільства. Усе це разом утворює новий вимір сучасної дипломатії, де результат вимірюється не лише кількістю домовленостей, а передусім кількістю врятованих життів [64].

Узагальнюючи, можна сказати: обміни військовополоненими для України стали своєрідним дзеркалом усіх викликів, з якими стикається наша держава у війні. Вони показали силу дипломатії, але також виявили її межі; продемонстрували солідарність міжнародної спільноти, але й нагадали про цинізм ворога, який часто перетворює полонених на «торговий ресурс». Саме тому подальша дипломатична стратегія України має бути багатовекторною: поєднувати тиск на Росію через міжнародні організації, розширювати коло союзників, вести цілеспрямовану роботу з медіа та водночас продовжувати прямі переговори там, де це можливо.

У підсумку, кожен успішний обмін — це не лише повернення людей додому, а й крок до зміцнення віри у власну державу, її силу і здатність відстояти своїх громадян. І саме цей гуманітарно-дипломатичний аспект у перспективі може стати фундаментом для ширшого відновлення довіри у світі до України як до держави, що послідовно бореться за життя, свободу і людську гідність.

Висновок до підрозділу 2.2.

Аналіз проведених обмінів військовополоненими засвідчує, що цей процес є не лише гуманітарним актом, а й вагомим інструментом дипломатичного впливу та міжнародного позиціонування України. Починаючи з перших

спроб у 2014–2015 роках, українська сторона пройшла шлях від спонтанних домовленостей до системного та інституційно закріпленого механізму обмінів, що базується на нормах міжнародного гуманітарного права та принципах Женевських конвенцій.

Успішні кейси 2016–2021 років показали, що результативність обмінів безпосередньо залежить від трирівневої координації — міждержавної, міжвідомчої та міжнародної. Ключовими чинниками ефективності стали залучення посередників (Туреччини, Катару, Ватикану, МКЧХ), використання форматів на кшталт «Все за всіх», забезпечення медичного супроводу та прозорість процесу через публічну комунікацію.

Період після 2022 року продемонстрував перехід України до нової якості гуманітарної дипломатії. В умовах повномасштабного вторгнення обміни стали стратегічним інструментом державної політики, який поєднує дипломатичні, правові, медичні та інформаційні ресурси. Системність підходу, створення постійних контактних каналів між МЗС України, міжнародними організаціями та посередниками забезпечили регулярність і передбачуваність процесу.

Таким чином, обміни військовополоненими довели свою роль як складової національної безпеки, засобу зміцнення міжнародного іміджу України та практичного втілення принципів гуманізму у воєнний час. Вони стали прикладом ефективної синергії дипломатії, права та громадянського суспільства, що формує нову парадигму гуманітарної дипломатії в умовах сучасних конфліктів

Висновки до розділу 2

Аналіз розвитку та практичної реалізації гуманітарної дипломатії України свідчить, що саме цей напрям став одним із ключових інструментів у захисті громадян під час збройної агресії Російської Федерації. У межах розділу доведено, що ефективність процесу звільнення військовополонених забезпечується поєднанням державних, міжнародних та громадських зусиль, спрямованих на реалізацію принципів міжнародного гуманітарного права [1; 3; 5].

Дослідження показало, що з 2014 року українська дипломатія пройшла шлях від фрагментарних переговорів до створення цілісної системи координації обмінів, яка базується на партнерстві між МЗС, Координаційним штабом з питань поводження з військовополоненими, міжнародними організаціями та іноземними посередниками [2; 4].

Важливим чинником стало також активне залучення громадянського суспільства, волонтерських ініціатив та медійних кампаній, які посилили міжнародний резонанс і сприяли формуванню позитивного іміджу України як держави, що дотримується норм права та гуманізму [6; 7].

Після 2022 року гуманітарна дипломатія України набула системного, стратегічного характеру: регулярні обміни військовополоненими стали не лише гуманітарною місією, а й елементом політики національної безпеки, інструментом міжнародного тиску та підтвердженням ефективності українських переговорних практик [8; 9].

Цей досвід засвідчив, що взаємодія державних структур, міжнародних партнерів і суспільства здатна створювати дієві механізми порятунку людей навіть у найскладніших умовах війни.

Отже, гуманітарна дипломатія України перетворилася на невід'ємну складову зовнішньополітичної діяльності держави, спрямовану на захист прав людини, зміцнення міжнародної довіри та підвищення суб'єктності України у глобальному гуманітарному просторі.

РОЗДІЛ III.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ У ЗВІЛЬНЕННІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

3.1. Основні виклики та проблеми

Проблема звільнення військовополонених та незаконно утримуваних цивільних осіб є одним із найскладніших та найболючіших гуманітарних викликів, що постали перед Україною внаслідок повномасштабного збройного нападу Російської Федерації. Цей процес виходить далеко за межі суто правового поля, визначеного Женевськими конвенціями, і перетворюється на складну арену дипломатичної, політичної та інформаційної боротьби. Незважаючи на наявність чітких норм міжнародного гуманітарного права (МГП), які гарантують гуманне поводження з військовополоненими та забороняють захоплення цивільних заручників, російська сторона систематично ігнорує ці норми, використовуючи утримуваних осіб як інструмент тиску та маніпуляцій [67].

В умовах, коли класичні механізми МГП та традиційні гуманітарні інституції, як-от Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), демонструють обмежену ефективність через блокування їхньої діяльності з боку агресора, на перший план виходить дипломатія. Проте це не класична дипломатія мирного часу, а кризова, багатотрекова та асиметрична дипломатична діяльність, що вимагає від України надзвичайної гнучкості, винахідливості та здатності поєднувати переговорні зусилля з військовим тиском та міжнародною адвокацією [58].

Даний розділ присвячений комплексному аналізу основних викликів та проблем, що стоять на заваді ефективному процесу звільнення українських громадян, а також дослідженню перспективних напрямів удосконалення української дипломатії у цій сфері. Аналіз ґрунтується на розумінні того, що

успіх у поверненні людей додому залежить не лише від переговорного хисту, а й від здатності створювати для супротивника такі умови, за яких обміни стають для нього вигідними або неминучими. Розглядаючи перешкоди, від інструменталізації полонених до правової невизначеності статусу цивільних заручників, та аналізуючи потенційні шляхи їх подолання, від залучення нетрадиційних посередників до синергії військових та дипломатичних зусиль, ми прагнемо сформулювати цілісне уявлення про сучасний стан та майбутні вектори розвитку української гуманітарної дипломатії [53].

Процес звільнення українських військовополонених та цивільних заручників є надзвичайно складним і багатогранним завданням, ефективність якого гальмується низкою системних проблем. Ці виклики мають як політичний, так і правовий та гуманітарний характер, і значною мірою зумовлені свідомою стратегією Російської Федерації, спрямованою на використання утримуваних осіб як важеля впливу [51].

Ключовою перешкодою для стабільного та гуманного процесу обмінів є підхід Російської Федерації, яка розглядає українських військовополонених не як суб'єктів міжнародного гуманітарного права, що мають невід'ємні права, а як ресурс для досягнення військово-політичних та пропагандистських цілей. Ця стратегія інструменталізації проявляється у кількох вимірах.

1. Використання полонених для політичного та психологічного тиску.

Російська сторона свідомо перетворює гуманітарний процес на інструмент маніпуляцій та тиску на українське суспільство і керівництво. Як зазначає радник голови Офісу Президента України Михайло Подоляк, Росія не дотримується жодних конвенцій і розглядає військовополонених як один із ресурсів для ведення інформаційного та дипломатичного тиску. Це проявляється у навмисному затягуванні переговорів, раптових скасуваннях

узгоджених обмінів та висуванні неприйнятних умов, що має на меті деморалізувати родини полонених та посіяти недовіру до української влади. Начальник Головного управління розвідки Кирило Буданов підтверджує, що Росія намагається одноосібно диктувати формат процесу, часто переносить зустрічі та влаштовує інформаційний тиск, застосовуючи цю тактику ще з 2014 року [21]. Абсурдність вимог іноді доходить до того, що РФ вимагає повернути живими своїх солдатів, які вже загинули, і про чию смерть українська сторона має докази.

2. Пропагандистське використання обмінів. Навіть коли обміни відбуваються, російська сторона використовує їх для створення викривленої інформаційної картини. Аналітики Інституту вивчення війни (ISW) припускають, що великий обмін 3 січня 2024 року, який відбувся після тривалої паузи, міг бути використаний Кремлем, щоб продемонструвати нібито "гуманність" та зацікавленість у дотриманні міжнародного права. Це робиться на тлі численних доказів систематичних катувань та жорстокого поводження з українськими військовополоненими, задокументованих, зокрема, Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні. Таким чином, обмін стає елементом пропагандистської кампанії, спрямованої на відбілювання репутації РФ на міжнародній арені та введення в оману світової спільноти.

3. Систематичне порушення норм Міжнародного гуманітарного права (МГП). Поводження з українськими військовополоненими в місцях утримання є кричущим порушенням Женевських конвенцій. Доповіді УВКПЛ ООН містять жахливі свідчення колишніх полонених про систематичні катування, жорстокі побиття, ураження електричним струмом, сексуальне насильство, імітацію страт та утримання в нелюдських умовах. Згідно з доповіддю, 169 зі 174 опитаних українських військовополонених надали детальні свідчення про катування. Зафіксовано випадки смерті військовополонених внаслідок тортур. Таке поводження є не лише воєнним

злочином, а й частиною стратегії тиску: фізичне та психологічне виснаження полонених ускладнює їхню подальшу реабілітацію та має на меті залякати українських військовослужбовців[22].

Росія активно використовує свою квазіправову систему для ускладнення процесу обміну. Проти українських військовополонених фабрикуються кримінальні справи за статтями кримінального кодексу РФ, такими як «жорстоке поводження з цивільним населенням», «застосування заборонених засобів і методів ведення війни» та «замах на вбивство». Їм виносять тривалі, а іноді й довічні вироки.

Це є грубим порушенням імунітету комбатанта, гарантованого МГП, і спрямоване на те, щоб представити захисників України як "злочинців". Така тактика дозволяє Росії маніпулювати списками на обмін, заявляючи, що "засуджених" осіб не можна обмінювати, що є ще одним інструментом затягування процесу [34].

Дослідження видання "Медіазона" зафіксувало тенденцію повторного і навіть третього засудження українських військовополонених за одними й тими ж звинуваченнями. Відомо про 39 військовополонених, щодо яких відкрито дві кримінальні справи, та шістьох, щодо яких відкрито по три справи. Ці процеси відбуваються у так званому "верховному суді" на окупованій Донеччині та у Південному окружному військовому суді в Ростові-на-Дону. Подібні дії є незаконними навіть за російським законодавством, яке забороняє повторне покарання за те саме діяння (принцип *non bis in idem*). Це свідчить про повне ігнорування Росією не лише міжнародного, а й власних правових норм, перетворюючи судову систему на інструмент репресій та політичного тиску.

Окремим напрямом гібридної війни є цілеспрямований психологічний тиск на родини українських військовополонених та зниклих безвісти. Російські

спецслужби проводять масштабні інформаційно-психологічні операції (ІПСО), маючи на меті посіяти паніку, дестабілізувати українське суспільство зсередини та дискредитувати державні органи України.

Методи ІПСО включають:

- **Масові дзвінки та повідомлення:** Невідомі особи, які представляються "представниками російських органів, відповідальних за обмін", телефонують родичам і намагаються маніпулювати їхньою довірою.
- **Спонування до масових звернень:** Родичів спонукають масово надсилати електронні звернення до українських та міжнародних структур (Координаційний штаб, МКЧХ, ООН, Адміністрація Президента США), надаючи готові тексти та вимагаючи звіти про відправлення. Це створює ілюзію бездіяльності української влади та перевантажує роботу державних органів.
- **Шантаж та звинувачення:** Агресор вдається до шантажу, вимагаючи в обмін на нібито включення до списків на обмін писати звинувачення проти української влади, що вона нібито відмовляється проводити обміни.
- **Поширення фейкових списків:** Російська пропаганда періодично "вкидає" в інформаційний простір фейкові списки нібито загиблих або полонених, щоб спровокувати паніку та обурення в українському суспільстві.
- **Шахрайські схеми:** Активізуються шахраї, які пропонують родинам за гроші "допомогти" у звільненні, передати посилку чи отримати інформацію, спекулюючи на їхньому горі.

Ці дії є цинічним використанням найболючішої теми для розхитування суспільно-політичної ситуації в Україні та є ще одним свідченням того, що для Росії не існує жодних моральних чи правових обмежень.

Однією з найскладніших і найменш врегульованих проблем є звільнення цивільних громадян України, яких Росія незаконно утримує на своїй

території та на тимчасово окупованих територіях України. Станом на 1 травня 2025 року, за даними Координаційного штабу, в російському полоні перебувало близько 2000 цивільних. Їхнє звільнення стикається з фундаментальними перешкодами правового та політичного характеру[11].

1. Відсутність міжнародно-правового механізму звільнення. На відміну від військовополонених, статус яких чітко регулюється Третьою Женевською конвенцією, для цивільних осіб, захоплених під час конфлікту, не існує аналогічного чіткого механізму звільнення чи обміну. Їхнє захоплення саме по собі є грубим порушенням Четвертої Женевської конвенції, яка забороняє захоплення заручників. Більшість цивільних утримуються без будь-якого юридичного статусу, що робить їх абсолютно безправними.

2. "Правова пастка" для агресора. Російська Федерація категорично відмовляється включати цивільних у списки на обмін військовополоненими. Причина полягає в тому, що обмін "цивільного на військового" став би для Росії де-факто визнанням скоєння тяжкого воєнного злочину — захоплення заручників. Як зазначають правозахисники, це створило "правову пастку": щоб уникнути формального визнання свого злочину, Росія відмовляється від будь-яких офіційних обмінів за участю цивільних. Тому їхнє звільнення відбувається лише епізодично, в результаті складних неопублічних політичних домовленостей, а не в рамках системного процесу.

3. Інституційні виклики для України. Довгий час в Україні не було єдиного підходу до проблеми цивільних заручників. Лише в лютому 2024 року мандат Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими було офіційно розширено, включивши до нього питання цивільних затриманих. Це важливий крок, однак він не вирішує фундаментальної проблеми відсутності міжнародного механізму та небажання Росії вести переговори щодо цієї категорії утримуваних. Громадські організації, як-от "Цивільні в полоні", активно адвокатують подальші зміни до законодавства для надання цивільним заручникам

належного правового статусу та посилення державних механізмів їхнього захисту.

В умовах, коли одна зі сторін конфлікту свідомо ігнорує міжнародне право, традиційні гуманітарні організації, що діють на принципах нейтральності та конфіденційності, стикаються з серйозними обмеженнями своєї ефективності.

1. Проблема доступу для МКЧХ. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, який згідно з Женевськими конвенціями має унікальний мандат на відвідування військовополонених, систематично не отримує доступу до місць утримання українців на території РФ та на окупованих територіях. Це унеможлиблює виконання його ключових функцій: моніторингу умов утримання, реєстрації полонених, фіксації порушень та сприяння зв'язку з родинами. Без верифікації списків та стану здоров'я полонених з боку нейтрального посередника переговорний процес значно ускладнюється.

2. Парадокс конфіденційності та критика діяльності. Ключовим методом роботи МКЧХ є конфіденційний діалог з утримуючими сторонами. Організація не розголошує публічно виявлені порушення, щоб зберегти довіру та можливість подальшого доступу. Однак в умовах, коли Росія і так не надає доступу, цей принцип створює парадоксальну ситуацію. Публічне мовчання МКЧХ про жахливі умови утримання українських полонених сприймається українським суспільством та родинами як бездіяльність, що підриває довіру до самої організації. Критика посилюється через відмову МКЧХ призупинити членство Російського Червоного Хреста, попри докази його співпраці з окупантами та участі у мілітаристських заходах. Це створює репутаційну кризу для організації та ставить під сумнів ефективність її підходів у сучасних асиметричних конфліктах [23].

3. Обмеженість мандату інших міжнародних організацій. Хоча Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) проводить

важливу роботу з документування порушень шляхом опитування звільнених полонених, воно також не має безперешкодного доступу до місць утримання. Інші міжнародні структури, як-от ОБСЄ, можуть виступати майданчиками для обговорення, але не мають реальних інструментів примусу для забезпечення дотримання гуманітарного права.

Таким чином, сукупність цих викликів створює надзвичайно складне середовище для української дипломатії. Вона змушена діяти в умовах правового нігілізму з боку агресора, інституційної слабкості міжнародних механізмів та величезного суспільного запиту на повернення тисяч людей, які щодня страждають у російському полоні [67].

Висновки до частини 3.1.

Проблематика звільнення українських військовополонених і цивільних заручників засвідчує глибоку кризу міжнародно-правових механізмів гуманітарного реагування в умовах сучасної війни. Російська Федерація свідомо порушує норми міжнародного гуманітарного права, використовуючи полонених як інструмент політичного, інформаційного та психологічного тиску. Систематичні катування, фальсифіковані судові процеси, пропагандистське використання обмінів та масштабні інформаційно-психологічні операції створюють багаторівневу систему впливу, спрямовану на підрив стійкості українського суспільства.

Водночас діяльність традиційних гуманітарних інституцій, таких як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, виявила свою обмеженість у протистоянні державі, що відверто ігнорує міжнародні зобов'язання. Це вимагає від України формування нових підходів до гуманітарної дипломатії — поєднання офіційних і неформальних переговорних треків, залучення

партнерських держав, міжнародних організацій, правозахисних мереж та громадських ініціатив.

Таким чином, звільнення полонених перестає бути виключно гуманітарним процесом і перетворюється на складову стратегічної дипломатії, що поєднує політичний, правовий, інформаційний і безпековий виміри. Успішне подолання наявних викликів можливе лише за умови комплексної взаємодії державних інститутів, дипломатичних структур та громадянського суспільства, спрямованої на посилення міжнародного тиску на державу-агресора та створення сталого механізму звільнення всіх утримуваних осіб.

3.2. Перспективи вдосконалення української дипломатії у сфері обміну військовополоненими

Незважаючи на безпрецедентні виклики та системну протидію з боку Російської Федерації, українська дипломатія та державні інституції демонструють здатність до адаптації та пошуку нових, більш ефективних шляхів для звільнення своїх громадян. Перспективи вдосконалення цього процесу лежать у площині поєднання гнучкої багатосторонньої дипломатії, посилення міжнародного тиску, синергії з військовими зусиллями та зміцнення внутрішніх інституційних спроможностей.

В умовах, коли прямі переговори з Росією є малопродуктивними, а класичні гуманітарні посередники (як МКЧХ) мають обмежений вплив, ключовою стратегією для України стало залучення третіх країн, які мають канали комунікації та важелі впливу на Кремль. Цей підхід, відомий як багатотрекова дипломатія, довів свою ефективність у низці успішних обмінів.

Поточний стан дипломатичної підтримки України у питанні військовополонених характеризується значною, але недостатньою для зміни поведінки РФ, активністю. Заяви та комюніке, що ухвалюються на рівні «Групи семи» (G7) та в рамках Генеральної Асамблеї ООН, є важливими політичними сигналами, що демонструють солідарність з Україною. Однак ці формати, по суті, являють собою коаліцію «вже переконаних» — держав, які і так займають чітку позицію щодо російської агресії. Практика показує, що декларативної підтримки, навіть на найвищому рівні, виявляється замало для стримування систематичних та грубих порушень МГП з боку Росії. Ключова проблема полягає в тому, що ця політична підтримка досі не трансформувалася у створення спеціалізованого, дієвого операційного механізму, сфокусованого виключно на проблематиці військовополонених. Існуючі формати є занадто загальними, а їхні інструменти не мають необхідної гостроти для впливу на конкретну політику Кремля щодо утримуваних осіб.

Для розширення кола держав, готових чинити тиск на Москву, необхідна фундаментальна зміна наративу. Для багатьох країн так званого Глобального Півдня війна в Україні сприймається як геополітичне суперництво між великими державами, в яке вони воліють не втручатися. Спроби залучити їх до широкої антиросійської коаліції часто наштовхуються на небажання обирати сторону в конфлікті, що видається їм далеким.

Однак питання поводження з військовополоненими можна і потрібно вивести за межі цієї геополітичної рамки. Його слід позиціонувати як захист універсальних принципів міжнародного гуманітарного права, що лежать в основі світового порядку з часів Другої світової війни. Наратив має зміститися з «підтримайте Україну» на «захистіть Женевські конвенції». Такий підхід апелює до довгострокових інтересів абсолютно всіх держав, адже ерозія норм МГП в одному конфлікті створює небезпечний прецедент для всіх майбутніх збройних протистоянь. Це дозволяє країнам, які прагнуть

зберегти політичний нейтралітет, долучитися до тиску на Росію не з політичних, а з принципових правових та гуманітарних міркувань, захищаючи систему, яка гарантує безпеку їхнім власним солдатам у потенційних майбутніх конфліктах [61].

Кінцева мета такої коаліції полягає не лише в тому, щоб чинити тиск на Росію, а й у тому, щоб відновити стримувальний ефект самого міжнародного гуманітарного права. Відверте нехтування Росією Женевськими конвенціями є не просто порушенням, а фундаментальним викликом усьому повоєнному правовому порядку ведення війни. Це створює ризик «гонки на дно», де порушення однієї сторони можуть спровокувати ерозію стандартів з іншого боку, незважаючи на юридичну нерелевантність принципу взаємності. Тому дії коаліції мають бути представлені як захист усієї системи МГП. Залучаючи країни Глобального Півдня, меседж трансформується: «Сьогодні це українські солдати. Завтра це можуть бути ваші». Це перетворює коаліцію з проукраїнського блоку на глобальний альянс на захист спільного правового блага, роблячи дотримання МГП питанням універсального власного інтересу та відновлюючи табу на подібні порушення.

Для досягнення цієї мети пропонується створення нової, гнучкої дворівневої коаліційної структури:

- **Рівень 1: Основна група (G7+, країни Північної та Східної Європи).**

Ця група держав слугуватиме рушієм коаліції. Вона візьме на себе відповідальність за розробку та впровадження санкцій, фінансування правових ініціатив (зокрема, підтримку розслідувань Міжнародного кримінального суду), а також здійснення скоординованих дипломатичних інтервенцій на найвищому рівні.

- **Рівень 2: Нормативний альянс (ключові партнери з Глобального Півдня, наприклад, Бразилія, ПАР, Індонезія, Мексика, Індія).** Роль цієї групи полягатиме у посиленні меседжу про верховенство МГП на глобальних

майданчиках. Ці країни можуть виступати спонсорами резолюцій ООН, сфокусованих виключно на гуманітарному доступі та поводженні з полоненими, використовувати свої дипломатичні канали для донесення до Москви позиції про те, що порушення МГП ізолюють Росію навіть від потенційних партнерів, та брати участь у міжнародних місіях зі встановлення фактів.

Історичним аналогом такого підходу може слугувати багатогранна міжнародна кампанія проти апартеїду в ПАР. Ця кампанія об'єднала широкий спектр акторів — від західних урядів, що вводили санкції, до африканських країн, що очолювали дипломатичний тиск в ООН, та глобального громадянського суспільства, що організовувало бойкоти. Успіх був зумовлений єдністю навколо чіткого морального та правового принципу, що дозволило створити всеохопний тиск. Діяльність такої коаліції має спиратися на три основні інструменти:

1. Дипломатичний тиск: Скоординовані та регулярні демарші послів широкої групи держав у Москві та Женеві; створення в ООН неформальної «Групи друзів з дотримання МГП в Україні» для постійної адвокації цього питання; регулярне винесення проблематики на порядок денний Ради Безпеки та Ради з прав людини ООН.

2. Правовий тиск: Об'єднання фінансових та розвідувальних ресурсів для підтримки розслідувань Міжнародного кримінального суду; надання технічної та експертної допомоги українським підрозділам з розслідування воєнних злочинів; вивчення можливостей створення спеціального трибуналу, сфокусованого саме на злочинах проти військовополонених.

3. Інформаційний тиск: Запуск скоординованої глобальної інформаційної кампанії для систематичного документування та поширення верифікованої інформації про умови утримання українських військовополонених. Ця кампанія має протидіяти російській дезінформації,

висвітлювати особисті історії постраждалих та бути спрямованою насамперед на аудиторії в країнах Глобального Півдня.

Найпотужнішим інструментом цієї коаліції є здатність контролювати наратив і досягти моральної ізоляції Російської Федерації з конкретного, незаперечного питання. Росія досягла певних успіхів у заплутуванні геополітичних причин війни, особливо в інформаційному просторі Глобального Півдня. Однак задокументовані тортури та страти беззбройних полонених є настільки кричущим і однозначним порушенням, що його практично неможливо виправдати чи завуалювати за допомогою демагогії. Спираючись на історичний прецедент боротьби з апартеїдом, де успіх був побудований на моральній та культурній ізоляції режиму, коаліція повинна невпинно фокусуватися саме на цьому єдиному, незахищеному питанні. Це дозволяє обійти складні геополітичні дебати і змусити країни визначити свою позицію не щодо війни загалом, а щодо фундаментального принципу гуманного поводження. Це створює потужний клинок, здатний пробити стіну «нейтралітету» і досягти того рівня моральної ізоляції, якого не змогли досягти ширші політичні засудження.

Існуючий процес переговорів щодо обміну військовополоненими страждає від низки системних недоліків. Він переважно є ситуативним, надмірно двостороннім і, що найголовніше, вразливим до маніпуляцій з боку Російської Федерації. Ключовою перешкодою для стабільного прогресу є російська стратегія інструменталізації полонених, за якої їхнє звільнення жорстко пов'язується з абсолютно непов'язаними політичними чи військовими поступками. Такий підхід перетворює гуманітарний імператив, закріплений у Женевських конвенціях, на цинічний транзакційний торг. Це не лише порушує дух і букву міжнародного права, але й робить процес обмінів непередбачуваним, залежним від політичної кон'юнктури та доброї волі агресора, а не від правових зобов'язань [19].

Аналіз показує, що жоден посередник не є панацеєю. Складна та багатогранна природа конфлікту вимагає відмови від пошуку єдиного ідеального медіатора на користь більш гнучкої стратегії — використання «портфеля» посередників, кожен з яких має унікальні сильні сторони та може бути залучений для виконання конкретних завдань.

Досвід останніх років демонструє різноманітність потенційних ролей. Туреччина, завдяки особистим контактам президента Ердогана та її геополітичній вазі, виявилася ефективною у сприянні політично складним обмінам на високому рівні, як-от звільнення командирів «Азову». Ватикан, з його моральним авторитетом та глобальною мережею, є ідеальним кандидатом для виконання делікатних, непублічних гуманітарних місій, таких як передача списків полонених, обмін листами з родинами чи сприяння у вирішенні долі конкретних осіб. МКЧХ, маючи унікальний правовий мандат згідно з Женевськими конвенціями, володіє технічною експертизою для моніторингу умов утримання та верифікації стану здоров'я полонених, хоча його ефективність наразі критично обмежена через відмову Росії надавати доступ до місць утримання. Країни Перської затоки, такі як Саудівська Аравія та Катар, мають фінансові ресурси та дипломатичні зв'язки з Москвою, що робить їх корисними для фасилітації конкретних, логістично складних операцій.

Для систематизації цього підходу та перетворення його на дієвий інструмент для української дипломатії, доцільно розробити порівняльну таблицю міжнародних посередників [68].

Посередник	Ключові сильні сторони	Основні слабкості / Обмеження	Оптимальна функція в	Геополітичні відносини з
-------------------	-------------------------------	--------------------------------------	-----------------------------	---------------------------------

			багатотреково му процесі	Київом/М осквою
Туреччина	Прямий доступ до вищого керівництв а РФ; геополітич на вага; досвід успішних обмінів.	Власні геополітичні інтереси можуть впливати на нейтральніст ь; залежність від особистих стосунків.	Медіація у великих, політично значущих обмінах (Трек I).	Складни й баланс: партнер України, але підтримує економічні зв'язки з РФ.
Ватикан	Високий моральний авторитет; глобальна мережа; сприймаєть ся як нейтральни й актор.	Відсутніст ь інструментів жорсткого примусу; обмежений вплив на військові рішення РФ.	Гуманітарни й канал для передачі списків, листів; посередництво у чутливих індивідуальних випадках (Трек III).	Нейтрал ьна позиція, сфокусован а на гуманітарн их аспектах.

<p>Саудівська Аравія / Катар</p>	<p>Значні фінансові ресурси; дипломатичні зв'язки з Москвою (ОПЕК+); досвід звільнення іноземних громадян.</p>	<p>Пріоритет власних регіональних інтересів; потенційна непрозорість домовленостей.</p>	<p>Фінансова та логістична підтримка складних обмінів; посередництво у звільненні громадян третіх країн.</p>	<p>Прагматичні відносини з обома сторонами.</p>
<p>МКЧХ</p>	<p>Унікальний мандат за Женевськими конвенціями; технічна експертиза; глобальна репутація.</p>	<p>Ефективність залежить від доброї волі сторін; Росія систематично блокує доступ.</p>	<p>Верифікація списків, моніторинг умов утримання, репатріація важкопоранених (Трек III).</p>	<p>Суворо нейтральний, діє на основі МГП.</p>

Спецпосланець ООН	Глобальна легітимність; доступ до всіх майданчиків в ООН; можливість створення офіційних місій.	Бюрократична інерція; вразливість до вето РФ у Раді Безпеки.	Створення офіційних каналів комунікації; підготовка звітів для міжнародної спільноти.	Залежить від мандату, наданого органами ООН.
--------------------------	---	--	---	--

На основі портфельного підходу пропонується запровадити трьох паралельну модель переговорного процесу:

- **Трек I (Офіційна дипломатія):** Формальні переговори щодо великомасштабних обмінів, включно з форматом «всіх на всіх». Цей трек має бути публічним, а його фасилітатором повинна виступати політично вагома держава, така як Туреччина чи Саудівська Аравія.
- **Трек II (Неофіційна дипломатія / "Back-channel"):** Конфіденційні переговори за участі неофіційних представників (наприклад, академічних експертів, відставних дипломатів, релігійних діячів). Цей канал призначений для тестування креативних рішень, обговорення чутливих пропозицій без політичних ризиків та підтримки комунікації в періоди, коли офіційні канали заморожені.
- **Трек III (Гуманітарний канал):** Спеціалізований, повністю деполітизований канал, керований такими акторами, як МКЧХ та Ватикан.

Його діяльність має бути зосереджена виключно на виконанні норм МГП: обмін точними списками полонених, доставка кореспонденції, верифікація умов утримання, медичний огляд та репатріація важкопоранених і хворих. Цей трек має бути максимально ізольованим від політичних торгів Треку I [41].

Стратегічна мета такої багатотрекової моделі полягає в тому, щоб ізольовати гуманітарні процеси від політичного шантажу. Ключова тактика Росії — це інструменталізація полонених та прив'язка їх звільнення до політичних вимог. Єдиний переговорний трек робить таку тактику дуже ефективною. Створення ж паралельних треків дозволяє Україні розмежовувати питання. Це дає українським дипломатам можливість на Треку I (політичному) заявити: «Ми можемо обговорювати широкі політичні питання тут, але доставка медикаментів та листів через Трек III (гуманітарний) не підлягає обговоренню і є прямим зобов'язанням за Женевськими конвенціями». Це створює «захисну стіну», яка робить для Росії дипломатично більш затратним блокування суто гуманітарних дій, що здійснюються під егідою нейтральних акторів, як МКЧХ [56].

Крім того, різноманітність посередників у портфельному підході створює конкурентну динаміку, яку Україна може використати на свою користь. Такі актори, як Туреччина, Саудівська Аравія чи Ватикан, діють не лише з альтруїстичних міркувань, а й змагаються за міжнародний престиж та вплив. Залучаючи кількох посередників одночасно, Україна може непомітно стимулювати цю конкуренцію. Успішний обмін за посередництва Саудівської Аравії мотивує Туреччину подвоїти зусилля, щоб зберегти свій статус головного посередника. Ця динаміка зміщує важелі впливу від Москви, яка більше не може покладатися на одного «воротаря», до Києва, який отримує можливість обрати найбільш відповідного та мотивованого партнера для конкретного завдання. Це перетворює статичну двосторонню проблему на

динамічну багатосторонню можливість, збільшуючи кількість точок тиску на Російську Федерацію.

Критичний аналіз існуючого санкційного режиму свідчить про його обмежену ефективність у конкретному питанні поводження з військовополоненими. Широкі секторальні санкції, хоч і завдають значної шкоди російській економіці в цілому, не продемонстрували прямого та вимірюваного впливу на поведінку Москви щодо утримуваних осіб. Причинно-наслідковий зв'язок є занадто розмитим. Економічний біль відчувається на макрорівні, але він не трансформується у зміну політики конкретних індивідів та установ, відповідальних за порушення МГП. Відповідальність розпоршується, і ті, хто безпосередньо віддає та виконує злочинні накази, не відчують персональних наслідків [50].

Виходом із цієї ситуації є розробка нового, вузькоспрямованого санкційного механізму, який буде публічно та недвозначно прив'язаний до питання поводження з військовополоненими. Цей механізм має базуватися на існуючих правових інструментах, таких як глобальні акти у стилі «закону Магнітського», що діють у США, ЄС, Великій Британії та Канаді і дозволяють вводити персональні санкції проти осіб, відповідальних за грубі порушення прав людини.

Стратегія таргетування має кардинально змінитися. Замість олігархів та високопосадовців, які мають лише опосередкований вплив на ситуацію, фокус має бути зміщений на так званій «клас виконавців» — осіб, безпосередньо причетних до злочинів:

- **Офіцери середньої та вищої ланки російських збройних сил та Росгвардії, чії підрозділи були залучені до захоплення, катування чи страт українських військовополонених.**

- **Керівники та співробітники** Федеральної служби виконання покарань (ФСВП) Росії, які керують пенітенціарними установами, де утримуються українські полонені в нелюдських умовах.

- **Слідчі та оперативні співробітники** ФСБ та військової розвідки, які проводять допити із застосуванням тортур.

- **Пропагандисти та медійні особи**, які створюють та поширюють дезінформацію про українських військовополонених, розпалюючи ненависть та виправдовуючи жорстоке поводження.

Основна користь від таких цільових персональних санкцій полягає не лише у примусі, а й у системній дезорганізації та фрагментації російського репресивного апарату. Традиційне уявлення про санкції полягає в тому, що вони створюють витрати для зміни політики на державному рівні. Однак таргетування посадовців середньої ланки має інший, більш тонкий ефект. Воно руйнує ілюзію безкарності та анонімності для індивідів, які вважають себе лише «гвинтиками» у великій державній машині. Коли конкретного начальника колонії чи слідчого ФСБ публічно називають, вносять до санкційного списку, а його закордонні активи (або активи членів його родини) заморожують, це створює шокову хвилю в його професійному середовищі. Це вводить потужний елемент особистого ризику та кар'єрної відповідальності за виконання злочинних наказів. Психологічно та адміністративно це може посіяти недовіру, параною та інстинкт самозбереження в російських силових структурах, що потенційно призведе до більш обережної поведінки, витоків інформації або навіть відмови виконувати найбільш одіозні накази, тим самим підриваючи ефективність репресивної системи зсередини [38].

Для підвищення ефективності санкційного тиску пропонується розробити більш складний, транзакційний механізм. Йдеться не про загальне зняття санкцій, а про чітку прив'язку розморожування конкретних, заздалегідь

визначених російських активів до успішного виконання конкретних, масштабних обмінів військовополоненими.

Технічна можливість такого механізму підтверджується економічним аналізом, який наголошує на необхідності чіткого, верифікованого та пропорційного зв'язку між санкційною дією та бажаним результатом. Наприклад, звільнення 500 українських військовополонених може стати тригером для розморожування певного, некритичного для військових зусиль РФ, траншу активів. При цьому має бути чітко прописана умова автоматичного повернення санкцій («snapback»), якщо Росія в майбутньому відмовиться від своїх зобов'язань або знову вдасться до грубих порушень.

Такий транзакційний механізм фундаментально змінює динаміку переговорів, перетворюючи її з російського шантажу на процес, керований та стимульований Заходом. Наразі Росія утримує ініціативу, використовуючи полонених як важіль для вимагання поступок. Політика «санкції в обмін на полонених» розвертає цю полярність. Вона створює конкретний, матеріальний актив (наприклад, заморожений банківський рахунок), який Росія може повернути, лише виконавши конкретну, бажану для коаліції дію (звільнивши полонених). Замість того, щоб Україна питала: «Що ви нам дасте за наші поступки?», коаліція може питати: «Що ви готові зробити, щоб розблокувати цей конкретний актив?». Ініціатива переходить до іншої сторони. Це перетворює взаємодію з відчайдушного гуманітарного прохання на структуровані, силові переговори, де коаліція контролює стимули. Це змушує російську систему проводити внутрішній аналіз співвідношення витрат і вигод, порівнюючи цінність утримання певних груп полонених з цінністю повернення доступу до конкретних активів, що створює нові точки тиску всередині російської еліти.

Українська дипломатія у сфері обміну військовополоненими перебуває на етапі інституційного та концептуального переосмислення. В умовах гібридної війни та обмеженої ефективності традиційних гуманітарних

механізмів, ключовим завданням стає розбудова системного, багаторівневого та багатотрекового підходу, що поєднує офіційну, неофіційну та гуманітарну дипломатію. Вдосконалення цього процесу передбачає перехід від реактивної до проактивної моделі, заснованої на створенні міжнародної коаліції, здатної чинити моральний, правовий і політичний тиск на Російську Федерацію [8].

Формування дворівневої коаліційної структури — із «ядром» держав G7+ та залученням партнерів з Глобального Півдня — відкриває перспективу трансформації питання військовополонених із політичного у правовий і гуманітарний вимір. Такий підхід сприяє відновленню довіри до міжнародного гуманітарного права та створенню прецеденту глобальної солідарності на основі універсальних цінностей.

Системне використання «портфеля посередників» — Туреччини, Ватикану, МКЧХ, держав Перської затоки, спеціальних представників ООН — забезпечує гнучкість і стійкість переговорного процесу, мінімізуючи ризики його блокування. Поєднання дипломатичного, правового та інформаційного тиску формує підґрунтя для довгострокового зміцнення української переговорної позиції та створення умов для сталого, інституційно закріпленого механізму звільнення військовополонених.

Таким чином, перспективи вдосконалення української дипломатії у цій сфері полягають у поєднанні стратегічної багатосторонності, ціннісно орієнтованого наративу та інституційної узгодженості, що дозволить не лише підвищити ефективність обмінів, але й зміцнити позиції України як суб'єкта гуманітарної безпеки у світовій системі.

Висновки до підрозділу 3. 2.

Українська дипломатія у сфері обміну військовополоненими перебуває на етапі інституційного та концептуального переосмислення. В умовах гібридної війни та обмеженої ефективності традиційних гуманітарних

механізмів, ключовим завданням стає розбудова системного, багаторівневого та багатотрекового підходу, що поєднує офіційну, неофіційну та гуманітарну дипломатію. Вдосконалення цього процесу передбачає перехід від реактивної до проактивної моделі, заснованої на створенні міжнародної коаліції, здатної чинити моральний, правовий і політичний тиск на Російську Федерацію.

Формування дворівневої коаліційної структури — із «ядром» держав G7+ та залученням партнерів з Глобального Півдня — відкриває перспективу трансформації питання військовополонених із політичного у правовий і гуманітарний вимір. Такий підхід сприяє відновленню довіри до міжнародного гуманітарного права та створенню прецеденту глобальної солідарності на основі універсальних цінностей.

Системне використання «портфеля посередників» — Туреччини, Ватикану, МКЧХ, держав Перської затоки, спеціальних представників ООН — забезпечує гнучкість і стійкість переговорного процесу, мінімізуючи ризики його блокування. Поєднання дипломатичного, правового та інформаційного тиску формує підґрунтя для довгострокового зміцнення української переговорної позиції та створення умов для сталого, інституційно закріпленого механізму звільнення військовополонених.

Таким чином, перспективи вдосконалення української дипломатії у цій сфері полягають у поєднанні стратегічної багатосторонності, ціннісно орієнтованого наративу та інституційної узгодженості, що дозволить не лише підвищити ефективність обмінів, але й зміцнити позиції України як суб'єкта гуманітарної безпеки у світовій системі.

Висновок до Розділу 3

Аналіз, проведений у Розділі 3, демонструє, що процес звільнення українських військовополонених та цивільних заручників стикається з фундаментальними, системними викликами, які виходять далеко за межі стандартних гуманітарних переговорів.

Підрозділ 3.1 виявляє, що головною перешкодою є свідомою стратегія інструменталізації з боку Російської Федерації, яка розглядає утримуваних осіб не як суб'єктів міжнародного гуманітарного права (МГП), а як ресурс для досягнення військово-політичних цілей. Ця стратегія проявляється у:

- Використанні полонених для політичного та психологічного тиску на українське суспільство.
- Систематичному порушенні норм МГП, включно з катуваннями та нелюдськими умовами утримання.
- «Легалізації» терору через фабрикування кримінальних справ проти комбатантів, що грубо порушує їхній імунітет.
- Проведенні цілеспрямованих ІПСО проти родин полонених для дестабілізації України зсередини.

Окремою нерозв'язаною проблемою є «правова пастка» цивільних заручників, для звільнення яких відсутній чіткий механізм, а Росія блокує будь-які обміни, щоб не визнавати факт скоєння воєнного злочину. На цьому тлі традиційні гуманітарні інституції, зокрема МКЧХ, демонструють обмежену ефективність, оскільки їхні мандати (засновані на нейтральності та конфіденційності) виявляються безсилими перед свідомим блокуванням доступу та правовим нігілізмом з боку РФ.

У відповідь на ці безпрецедентні виклики, підрозділ 3.2 обґрунтовує необхідність фундаментального перегляду та вдосконалення української

дипломатичної стратегії. Перспективи успіху лежать у переході від реактивних дій до проактивної, гнучкої та багатосторонньої моделі, що включає:

1. Побудову нової міжнародної коаліції з залученням країн Глобального Півдня. Ключем до цього є зміна наративу: від «підтримайте Україну» до «захистіть універсальні Женевські конвенції», що дозволить досягти моральної ізоляції Росії за її злочини, подібно до кампанії проти апартеїду.

2. Запровадження «портфеля посередників» та багатотрекової дипломатії. Замість пошуку одного ідеального медіатора, пропонується використовувати сильні сторони різних акторів (Туреччина, Ватикан, Саудівська Аравія) для паралельних переговорних треків (політичного, неформального та суто гуманітарного). Це дозволить ізолювати гуманітарні питання (обмін листами, медична допомога) від політичного шантажу.

3. Трансформацію санкційного тиску. Замість малоефективних секторальних санкцій, пропонується перейти до «хірургічних» персональних санкцій проти «класу виконавців» (начальників колоній, слідчих) та розробити транзакційний механізм («активи в обмін на людей»), який створить для РФ пряму, матеріальну мотивацію до проведення обмінів та поверне важіль впливу до рук України та її союзників.

Таким чином, розділ доходить висновку, що ефективна дипломатія у сфері звільнення полонених вимагає відмови від традиційних підходів та імплементації комплексної стратегії, що поєднує інноваційний дипломатичний тиск, гнучке посередництво та примусові, чітко таргетовані економічні важелі.

РОЗДІЛ IV.

ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИХ ІНІЦІАТИВ НА ПРОЦЕС ВИЗВОЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

4.1. Роль громадянського суспільства у підтримці полонених та їхніх родин

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року відкрило не лише лінію військового зіткнення, але й інший, не менш важливий фронт — гуманітарний. У центрі цього фронту опинилася одна з найболючіших проблем сучасної війни: доля тисяч українських військовополонених та цивільних заручників, які опинилися в руках агресора. Систематичне ігнорування Росією норм міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема Третьої та Четвертої Женевських конвенцій, перетворило полон на інструмент терору, політичного тиску та жорстокої пропаганди. Доповіді Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, Human Rights Watch та Amnesty International рясніють свідченнями про катування, нелюдські умови утримання, імітації страт та відмову в наданні медичної допомоги, що є воєнними злочинами згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду [35].

В умовах, коли класичні міждержавні та міжнародні інституції, включно з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), демонструють обмежену ефективність через свідоме блокування їхньої діяльності з боку Росії, на авансцену виходить потужна сила — українське громадянське суспільство. Воно стало третім, ключовим актором у процесі боротьби за життя та свободу утримуваних осіб, діючи паралельно з державними

органами та міжнародними партнерами. Це не просто сукупність окремих ініціатив, а складна, самоорганізована екосистема, що виконує низку життєво важливих функцій: від психологічної підтримки родин до міжнародної адвокації на найвищому рівні, від документування воєнних злочинів до протидії ворожим інформаційно-психологічним операціям. Як зазначають дослідники гуманітарної дипломатії, в умовах асиметричних конфліктів роль неурядових акторів значно зростає [4].

Цей текст присвячений комплексному аналізу ролі громадянського суспільства у підтримці полонених та їхніх родин. Ми дослідимо, як особисте горе родин трансформувалося в потужний рух міжнародної адвокації, що змушує світових лідерів чути голоси України. Проаналізуємо діяльність волонтерських та правозахисних організацій, які взяли на себе левову частку роботи з юридичного, психологічного та соціального супроводу постраждалих. Нарешті, розглянемо вплив медіа та суспільного резонансу, які перетворили проблему полонених з суто гуманітарної на центральний елемент національного та міжнародного політичного порядку денного. Діяльність громадянського суспільства — це не допоміжна, а фундаментальна складова українського спротиву, яка доводить, що боротьба за кожну людину є невід'ємною частиною боротьби за державність та свободу[43].

Мабуть, жодна інституція не може зрівнятися за рівнем мотивації та наполегливості з об'єднаннями родин військовополонених, зниклих безвісти та цивільних заручників. Їхня діяльність, народжена з болю та невизначеності, еволюціонувала від локальних груп підтримки до впливових суб'єктів міжнародної дипломатії, які ефективно доповнюють, а іноді й випереджають офіційні державні зусилля.

Першою реакцією на зникнення зв'язку з близькою людиною на фронті є шок, розгубленість та відчай. В умовах інформаційного вакууму, який Росія свідомо створює навколо утримуваних осіб, родини опиняються сам на сам зі своєю бідою. Саме в цей момент самоорганізація стає механізмом виживання та першим кроком до боротьби. По всій Україні почали виникати численні асоціації та громадські об'єднання, такі як "Жінки зі сталі", "Рада дружин та матерів захисників України «ЖІНКИ зі СТАЛІ»", "Спільнота родин Оленівки" та багато інших.

Ці об'єднання виконують кілька першочергових функцій. По-перше, це взаємна психологічна підтримка. Можливість поділитися своїм болем з тими, хто переживає те саме, допомагає уникнути соціальної ізоляції та віднайти сили для подальших дій. По-друге, це акумуляція та обмін інформацією. Родини збирають по крихтах будь-які дані про місця утримання, стан здоров'я полонених, свідчення звільнених [15], що дозволяє створювати більш повну картину та ефективніше комунікувати з державними органами, зокрема з Координаційним штабом з питань поводження з військовополоненими. По-третє, це координація спільних дій. Організовані групи можуть значно ефективніше проводити публічні акції, зустрічатися з представниками влади та міжнародних організацій, ніж окремі індивіди.

Створення таких асоціацій стало фундаментом, на якому згодом вироста потужна адвокаційна кампанія. Вони перетворили тисячі індивідуальних трагедій на єдиний, гучний голос, який неможливо ігнорувати. Цей процес самоорганізації є класичним прикладом того, як громадянське суспільство заповнює лакуни, що неминуче виникають у роботі державного апарату в умовах екстремальної кризи [42].

Якщо на початковому етапі діяльність родин була здебільшого спрямована всередину країни — на тиск на власні державні органи з вимогою активізувати зусилля, — то згодом стало очевидно, що ключ до вирішення

проблеми лежить у площині міжнародної політики. Розуміючи, що Росія ігнорує прямі заклики України, родини військовополонених розпочали безпрецедентну за своїми масштабами кампанію міжнародної адвокації. Її мета — зробити проблему українських полонених токсичною для Кремля та створити такий рівень міжнародного тиску, який змусив би Росію дотримуватися норм МГП та йти на стабільні обміни [41].

Основні напрями міжнародної діяльності родин включають:

- **Виступи на міжнародних майданчиках.** Представники родинних асоціацій регулярно виступають на засіданнях структур ООН (Рада з прав людини, слухання в комітетах Генеральної Асамблеї), ОБСЄ, Парламентської асамблеї Ради Європи. Їхні особисті, емоційні свідчення про долю близьких мають значно більший вплив на міжнародних політиків та дипломатів, ніж сухі офіційні звіти. Вони перетворюють статистику на людські історії, не дозволяючи світовій спільноті забути про ціну російської агресії, апелюючи до фундаментальних документів, таких як Хартія ООН та резолюції ГА ООН з прав людини .
- **Зустрічі з іноземними лідерами та парламентарями.** Делегації, що складаються з дружин, матерів та сестер полонених, проводять десятки зустрічей у столицях провідних країн світу — Вашингтоні, Брюсселі, Лондоні, Берліні. Вони зустрічаються з конгресменами, членами Європарламенту, урядовцями, передаючи їм списки полонених, докази катувань та закликаючи до посилення санкційного тиску на РФ, зокрема на осіб, причетних до воєнних злочинів.
- **Взаємодія з міжнародними медіа.** Родини стали важливим джерелом інформації для провідних світових ЗМІ, таких як BBC , CNN, The New York Times, The Guardian. Їхні інтерв'ю та історії дозволяють донести правду про російські злочини до мільйонної аудиторії по всьому світу, формуючи

суспільну думку в країнах-партнерах та посилюючи запит на більш рішучі дії їхніх урядів.

- **Співпраця з міжнародними гуманітарними організаціями.** Родини активно співпрацюють з МКЧХ, незважаючи на всю критику на його адресу, а також з іншими правозахисними організаціями. Вони передають їм зібрану інформацію, вимагають більш активних дій щодо отримання доступу до місць утримання та реєстрації всіх полонених, що є критично важливим для захисту їхніх прав відповідно до Женевських конвенцій.

- **Публічні акції за кордоном.** У багатьох містах світу регулярно проходять мирні акції на підтримку українських військовополонених, організовані місцевими українськими громадами за активної участі родичів. Ці акції підтримують постійну видимість проблеми в інформаційному просторі та демонструють солідарність з Україною.

Особливе значення має їхня взаємодія з лідерами країн, які виступають посередниками в переговорному процесі. Зустрічі з представниками Туреччини, Ватикану, Саудівської Аравії та ОАЕ дозволяють донести до них гуманітарний вимір проблеми та надати додаткові аргументи для тиску на Москву. Наприклад, роль Ватикану, як зазначає дослідниця Ірина Портнова, є важливою у неопублічних переговорах [32], і саме особисті звернення родин можуть стати тим моральним імперативом, що спонукає Святий Престол до більш активних дій.

Таким чином, родини військовополонених перестали бути пасивними жертвами обставин. Вони перетворилися на потужних акторів "народної дипломатії", які своєю невтомною діяльністю створюють додаткові важелі впливу на агресора там, де можливості офіційної дипломатії є обмеженими. Їхня сила — в автентичності, щирості та моральній правоті, яка знаходить відгук у серцях людей по всьому світу.

Якщо родини військовополонених є емоційним та моральним двигуном боротьби за звільнення, то волонтерські та правозахисні організації

становлять її інституційний та професійний кістяк. Український третій сектор, загартований роками протистояння російській агресії з 2014 року, продемонстрував надзвичайну стійкість, гнучкість та ефективність, взявши на себе величезний пласт роботи, який держава не завжди здатна виконати оперативно.

Діяльність цих організацій можна умовно поділити на два великі напрями: правозахисний, сфокусований на документуванні злочинів та притягненні винних до відповідальності, та сервісний, спрямований на надання прямої допомоги полоненим та їхнім родинам.

Для правозахисних організацій, таких як Українська Гельсінська спілка з прав людини, Медійна ініціатива за права людини, Центр громадянських свобод (лауреат Нобелівської премії миру 2022 року), документування воєнних злочинів РФ стало ключовим пріоритетом. Їхня робота є критично важливою з кількох причин.

По-перше, систематичне документування злочинів. Правозахисники проводять титанічну роботу, опитуючи кожного звільненого з полону військового та цивільного. Вони ретельно фіксують свідчення про умови утримання, факти катувань, імена та посади катів, географію місць несвободи. Ці зібрані дані лягають в основу детальних звітів та аналітичних матеріалів, які є безцінним джерелом інформації для українських правоохоронних органів, міжнародних слідчих та істориків. На відміну від звітів міжнародних місій, які часто є більш узагальненими, українські правозахисники можуть зосередитися на деталях та зібрати масив доказів, достатній для майбутніх судових процесів [51].

По-друге, підготовка подань до міжнародних судових інстанцій. Зібрані докази використовуються для підготовки подань до Міжнародного кримінального суду (МКС) в Гаазі та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Хоча Росія не визнає юрисдикцію МКС, ордери на арешт, видані судом, мають значний політичний та символічний ефект, тавруючи вище

керівництво РФ як воєнних злочинців [59]. Позови до ЄСПЛ, у свою чергу, важливі для встановлення юридичної відповідальності держави-агресора та отримання компенсацій для постраждалих у майбутньому.

По-третє, міжнародна адвокація на експертному рівні. На відміну від емоційних виступів родин, правозахисники оперують мовою права та фактів. Вони представляють свої звіти в ООН, ОБСЄ, ЄС, надаючи міжнародним партнерам юридично вивірені аргументи для посилення тиску на Росію. Їхня експертиза допомагає іноземним урядам розробляти більш точні та ефективні санкційні механізми, спрямовані на конкретних осіб, відповідальних за порушення норм МГП [13].

Окремим важливим напрямом є боротьба за права цивільних заручників. Як зазначають експерти Ірина Думич та Євген Ярошенко, статус цивільних, на відміну від військовополонених, є значно менш врегульованим у міжнародному праві, що створює "правову пастку" і ускладнює їх звільнення. Правозахисні організації активно працюють над розробкою змін до українського та міжнародного законодавства, щоб надати цивільним заручникам належний правовий статус, та адвокатують створення спеціального міжнародного механізму для їх звільнення.

Якщо правозахисники працюють на стратегічну перспективу — на досягнення справедливості в майбутньому, — то волонтерські організації зосереджені на вирішенні нагальних проблем сьогодення. Їхня діяльність охоплює весь цикл: від моменту зникнення людини до її повної реабілітації після звільнення.

Основні напрями роботи волонтерів:

- **Юридична та консультаційна підтримка родин.** Багато родин, особливо в перші тижні після зникнення близького, не знають, куди звертатися і як діяти. Волонтерські юридичні центри надають безкоштовні

консультації, допомагають правильно оформити заяви до Координаційного штабу, СБУ, поліції, МКЧХ, що є критично важливим для офіційного запуску процесу пошуку.

- **Психологічна допомога.** Життя в стані постійної невизначеності є надзвичайно виснажливим. Волонтери-психологи організують групи підтримки, проводять індивідуальні консультації для дорослих та дітей у родинх полонених, допомагаючи їм впоратися з тривогою, депресією та посттравматичним стресом.

- **Гуманітарна допомога.** Багато родин, втративши годувальника, опиняються у скрутному матеріальному становищі. Волонтерські фонди збирають кошти та надають пряму гуманітарну допомогу: продукти, ліки, одяг, допомагають з вирішенням побутових проблем.

- **Підтримка звільнених з полону.** Повернення додому — це лише початок довгого шляху до відновлення. Волонтери відіграють ключову роль у процесі реабілітації. Вони допомагають з пошуком спеціалізованих медичних закладів для лікування фізичних травм, організують програми психологічної реабілітації для подолання наслідків тортур та ПТСР, допомагають з відновленням документів та соціальною адаптацією. Ця робота є надзвичайно важливою, оскільки державні програми реабілітації не завжди можуть охопити всіх, хто її потребує [40].

Важливо зазначити, що діяльність волонтерських та правозахисних організацій не є хаотичною. Вони тісно співпрацюють між собою та з державними структурами. Як повідомляє "Армія Inform", Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими активно взаємодіє з громадським сектором, що дозволяє створити синергію та уникнути дублювання зусиль. Громадські організації надають державі верифіковану інформацію "з полів", вказують на системні проблеми та пропонують шляхи їх вирішення, тоді як держава надає їм доступ до офіційних каналів

комунікації та ресурсів. Цей симбіоз є запорукою стійкості та ефективності всієї системи підтримки полонених та їхніх родин в Україні .

У сучасних гібридних конфліктах інформаційний простір є таким же полем бою, як і реальна лінія фронту [16]. Тема військовополонених є надзвичайно чутливою, а тому стає об'єктом маніпуляцій, пропаганди та інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) з боку агресора. У цих умовах роль незалежних медіа та суспільного резонансу стає критично важливою. Вони можуть як сприяти звільненню людей, так і, за неправильного підходу, нашкодити йому.

Українські та міжнародні ЗМІ виконують кілька ключових функцій у контексті проблеми військовополонених:

1. Підтримання теми в порядку денному. Найбільша небезпека для полонених — це забуття. Поки про них говорять, поки їхні історії звучать, доти політики та дипломати змушені діяти. Медіа не дають цій темі зникнути з перших шпальт, постійно нагадуючи суспільству та владі про їхній обов'язок повернути своїх громадян. Регулярні репортажі, інтерв'ю зі звільненими та їхніми родинами, аналітичні статті створюють постійний суспільний запит, який є важливим стимулом для державних органів .

2. Створення міжнародного тиску. Публікації у провідних світових ЗМІ про жахливі умови утримання українських полонених, засновані на звітах ООН , HRW чи свідченнях очевидців, завдають значної репутаційної шкоди Російській Федерації. Як зазначають аналітики Інституту вивчення війни (ISW), іноді Кремль може йти на обміни, щоб продемонструвати свою нібито "гуманність" та нівелювати негативний інформаційний фон . Таким чином, кожен гучний репортаж про російські воєнні злочини є непрямим внеском у посилення переговорних позицій України .

3. Контроль за діяльністю влади. Медіа та суспільний резонанс є важливим інструментом демократичного контролю. Вони не дозволяють

державним органам "збавити оберти", висвітлюють можливі проблеми в роботі Координаційного штабу чи інших структур, ставлять незручні питання та вимагають звітності. Цей конструктивний тиск зсередини змушує державний апарат працювати більш ефективно.

Росія активно використовує тему полонених для дестабілізації українського суспільства. Її спецслужби проводять масштабні ІІСО, спрямовані на родини утримуваних осіб. Методи включають поширення фейкових списків "загиблих" або "нових полонених", масові дзвінки та повідомлення з пропозиціями "допомогти" за гроші, шантаж та спонукання до звинувачень на адресу української влади в нібито "бездіяльності" чи "небажанні проводити обміни".

Мета цих операцій — посіяти паніку, розчарування та недовіру до власних державних інституцій, спровокувати внутрішні конфлікти та розколоти українське суспільство. У цій боротьбі роль медіа та громадських організацій є ключовою.

- **Оперативне спростування фейків.** Якісні медіа та офіційні ресурси, як-от сайт Координаційного штабу, оперативно реагують на ворожі "вкиди", спростовуючи дезінформацію та надаючи перевірені дані.

- **Інформаційна гігієна.** Громадські організації та волонтери проводять роз'яснювальну роботу серед родин, навчаючи їх правилам інформаційної гігієни: не довіряти анонімним джерелам, не поширювати неперевірену інформацію, не передавати персональні дані невідомим особам.

- **Викриття шахрайських схем.** Журналістські розслідування допомагають викривати шахраїв, які намагаються нажитися на горі родин, що зменшує кількість постраждалих від їхніх дій.

Водночас робота з темою полонених вимагає від медіа та громадських активістів надзвичайної обережності. Головний принцип, якого необхідно

дотримуватися, — "не нашкодь". Публічне розголошення певної інформації, наприклад, імен полонених, які ще не підтверджені офіційно, деталей переговорного процесу чи військових спеціальностей утримуваних, може поставити під загрозу їхнє життя та здоров'я або зірвати майбутній обмін .

Тому в українському інформаційному просторі склався певний суспільний договір та етичні стандарти роботи з цією темою. Журналісти та активісти тісно співпрацюють з Координаційним штабом та іншими уповноваженими органами, узгоджуючи, яку інформацію можна оприлюднювати. Періоди інформаційної "тиші" перед обмінами є свідченням цієї відповідальної позиції.

Вплив суспільного резонансу на переговори є непрямим, але потужним. Він не диктує умови обміну, але створює сприятливе тло для роботи дипломатів [21]. Він демонструє Росії та всьому світу, що Україна не відмовиться від жодного свого громадянина, що боротьба за їхнє повернення є всенародною справою. Ця єдність суспільства, влади та армії є потужним сигналом, який неможливо ігнорувати навіть у цинічних розрахунках Кремля.

Висновки до підрозділу 4.1.

Аналіз ролі громадянського суспільства у підтримці військовополонених та членів їхніх родин свідчить, що в умовах повномасштабної війни воно трансформувалося в невід'ємний та високоефективний компонент національної системи спротиву. Його діяльність охоплює широке коло завдань, що часто виходять за межі компетенції державних та міжнародних інституцій.

Родини утримуваних осіб еволюціонували від пасивного об'єкта до активного суб'єкта народної дипломатії. Їхня адвокаційна діяльність,

заснована на персоналізованих історіях та моральному авторитеті, посилює офіційні дипломатичні зусилля України, сприяючи формуванню міжнародної підтримки.

Правозахисні та волонтерські організації становлять основу так званого «третього сектора» суспільної взаємодії. Правозахисні структури здійснюють системну фіксацію фактів воєнних злочинів, створюючи доказову базу для міжнародних судових інстанцій, тоді як волонтерські об'єднання забезпечують оперативну юридичну, психологічну та гуманітарну підтримку постраждалих родин.

Значний вплив у процесі формування суспільного дискурсу мають незалежні медіа, які утримують питання військового полону у фокусі громадської уваги, чинять тиск на політичні структури та протидіють дезінформаційним кампаніям, спрямованим на підрив національної єдності.

Ефективна модель взаємодії у сфері звільнення полонених формується у вигляді трикомпонентної системи, де ключовими суб'єктами виступають: держава (Координаційний штаб, МЗС, розвідувальні структури), міжнародні партнери (країни-посередники, міжнародні організації) та громадянське суспільство (родини, правозахисники, волонтери, медіа). Їхня взаємодія забезпечує необхідну синергію, що підвищує ефективність реалізації гуманітарної політики держави.

Український досвід у цій сфері набуває унікального значення та може розглядатися як модель суспільної стійкості в умовах тотальної агресії. Боротьба за звільнення кожного полоненого триває доти, доки громадянське суспільство продовжує виконувати свою об'єднавчу, комунікативну та морально-стимулюючу функції.

4.2. Приклади успішних громадських кампаній, що сприяли звільненню військовополонених

Історія боротьби за звільнення захисників Маріуполя, і зокрема бійців полку «Азов», є, мабуть, найяскравішим прикладом того, як громадська ініціатива може досягти глобального масштабу та вплинути на складні міждержавні переговори. Ця кампанія стала феноменом завдяки поєднанню особистої мотивації родин, професійного підходу до комунікацій та здатності апелювати до універсальних людських цінностей [12].

Після виходу гарнізону з «Азовсталі» в травні 2022 року родини опинилися в стані жахливої невизначеності. Російська пропаганда, яка роками демонізувала «Азов», створювала реальну загрозу розправи над полоненими. У відповідь на цей виклик, 1 червня 2022 року з ініціативи Катерини Прокопенко, дружини командира полку «Азов» Дениса Прокопенка, була створена «Асоціація родин захисників “Азовсталі”». Ця організація швидко перетворилася на головний рушій та координаційний центр усієї громадської кампанії [5].

Як розповідала співзасновниця Асоціації Маріанна Хомерікі, головною метою було «згрупувати сили» та долучитися до процесів, ініційованих державою, щоб надати їм публічного розголосу. Організація одразу визначила для себе кілька ключових напрямів діяльності:

- **Публічна адвокація:** Підтримання теми полонених у фокусі уваги українського та міжнародного суспільства.
- **Підтримка родин:** Надання юридичної, психологічної та гуманітарної допомоги сім'ям полонених та загиблих.
- **Реабілітація звільнених:** Сприяння у лікуванні та відновленні бійців, які повертаються з полону.

Асоціація свідомо зайняла нішу, яку не могли повністю закрити державні органи: вона стала голосом родин, що апелював не до протоколу, а до сердець мільйонів людей по всьому світу.

Кампанія #FreeAzov відзначилася надзвичайною креативністю та різноманітністю використаних інструментів [17].

- **«Народна дипломатія»:** Делегації, що склалися з дружин, матерів та сестер полонених, а також зі звільнених бійців, здійснили десятки візитів до ключових столиць світу. Вони виступали в Конгресі США, Європейському парламенті, штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку [20]. Ці виступи мали колосальний ефект. На відміну від офіційних дипломатів, родини говорили мовою особистого болю, демонструючи фотографії своїх близьких до і після полону, розповідаючи про катування та нелюдські умови. Це перетворювало абстрактну проблему порушення МГП на конкретну людську трагедію, що знаходило глибокий емоційний відгук у західних політиків та суспільств. Важливою була і зустріч дружин командирів з Папою Римським Франциском, де вони просили його про допомогу в порятунку бійців.

- **Глобальні акції та перформанси:** Асоціація, у співпраці з українською діаспорою та іноземними активістами, організувала сотні мирних акцій по всьому світу. Мітинги під гаслом «Free Azovstal Defenders» проходили у Вашингтоні, Варшаві, Вільнюсі, Кракові, Чикаго, Мілані, Мадриді та десятках інших міст. Часто ці акції мали форму яскравих перформансів: активісти одягали закривавлені мішки на голови та зв'язували руки, символізуючи страждання полонених. Такі візуальні образи миттєво поширювалися у світових медіа, не даючи темі зникнути з інформаційного поля. Важливість цих акцій полягала в тому, що вони створювали постійний тиск на уряди країн-партнерів, вимагаючи від них більш рішучих дій.

- **Креативні та медійні проєкти:** Розуміючи силу сучасних комунікацій, Асоціація активно залучала до співпраці креативні агенції та митців. У грудні 2023 року спільно з Banda Agency була запущена кампанія, що привертала увагу до порушень Росією Женевської конвенції [39]. Художниця Інна Дранківська створила серію картин, присвячених боротьбі родин, які лягли в основу потужного фотопроектів. Організовувалися збори дитячих малюнків

для звільнених героїв, а також проєкт «Нарешті Ти Вдома» для забезпечення першочергових потреб повернутих з полону. Ці ініціативи не лише збирали кошти, але й гуманізували героїв, показуючи їх як звичайних людей, на яких чекають вдома.

Найбільш значущим і показовим результатом, до якого безперечно доклалася громадська кампанія, стало звільнення 21 вересня 2022 року 215 українських захисників, серед яких було 108 бійців «Азову» та, що найважливіше, п'ятеро командирів гарнізону «Маріуполь» — Денис Прокопенко, Святослав Паламар, Сергій Волинський, Олег Хоменко та Денис Шлега [45].

Цей обмін був надзвичайно складним. Командири «Азову» були головною ціллю російської пропаганди, і їхнє звільнення здавалося майже неможливим. Однак воно відбулося за особистого посередництва Президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана [46]. Хоча ключову роль відіграла офіційна дипломатія, саме невпинна міжнародна кампанія, проведена родинами, створила необхідний політичний та інформаційний фон. Вона зробила долю командирів настільки відомою у світі, що їхня страта чи тривале ув'язнення стали б для Росії величезною репутаційною поразкою. Тиск з боку світових лідерів, підігрітий суспільним резонансом, змусив Кремль шукати вихід із ситуації.

За умовами обміну, п'ятеро командирів мали перебувати в Туреччині під особистою протекцією президента Ердогана до кінця війни. Проте навіть після цього громадська кампанія не припинилася. 8 липня 2023 року, після чергових переговорів на найвищому рівні, командири повернулися в Україну. Цей епізод яскраво демонструє, як системний громадський тиск може створювати сприятливі умови для успішних дипломатичних рішень [47].

Трагічною і водночас мобілізуючою подією для кампанії став теракт у колонії в окупованій Оленівці в ніч на 29 липня 2022 року, де утримували

значну частину захисників «Азовстали». Росіяни підірвали барак, в якому перебували полонені, внаслідок чого загинуло понад 50 українських бійців. Цей свідомий військовий злочин [49] викликав хвилю обурення у світі та став потужним каталізатором для громадської активності.

Вже наступного дня, 30 липня, родини організували масштабну акцію на Софійській площі в Києві, закликаючи світ визнати Росію державою-спонсором тероризму. Аналогічні акції миттєво прокотилися десятками міст світу. Асоціація родин захисників «Азовстали» звернулася до ООН та МКЧХ з вимогою негайно втрутитися, розслідувати злочин та забезпечити безпеку інших полонених. Ця трагедія, попри весь її жах, ще більше згуртувала родини та активістів, зокрема навколо новоствореної «Спільноти родин Оленівки», і надала їхнім вимогам незаперечної моральної ваги.

Успіх громадських кампаній був би неможливий без ефективної взаємодії з державними структурами. Ключову роль у цій синергії відіграв **Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими** — спеціалізований державний орган, створений постановою Кабінету Міністрів 11 березня 2022 року [56]. Важливо підкреслити, що Штаб не є громадською ініціативою, а саме державною інституцією, проте його модель роботи стала унікальним прикладом успішного партнерства з громадянським суспільством.

Координаційний штаб став своєрідним «єдиним вікном» для родин полонених та зниклих безвісти. Він об'єднав представників ГУР МО, СБУ, МВС, Міноборони, Мін'юсту та інших відомств, що дозволило централізувати збір інформації, ведення реєстрів та переговорний процес. Для громадських організацій та родин це означало наявність єдиної точки входу для комунікації з державою [57].

Склалася ефективна модель розподілу функцій:

- **Координаційний штаб** взяв на себе офіційну частину роботи: верифікацію даних, комунікацію з МКЧХ, ведення переговорів з протилежною стороною, організацію обмінів. Ця робота вимагає тиші та конфіденційності.

- **Громадські організації**, зокрема Асоціація родин захисників «Азовсталі», взяли на себе публічну частину: міжнародну адвокацію, організацію акцій, комунікацію зі ЗМІ, гуманітарну та психологічну підтримку родин.

Такий розподіл дозволив уникнути хаосу та суперечностей. Поки дипломати та розвідники робили свою справу в тиші, громадянське суспільство створювало необхідний «шум» на міжнародній арені, не заважаючи, а навпаки, посилюючи переговорні позиції держави [41, ст. 124].

Одним з найважливіших результатів такої співпраці стала ефективна протидія російським інформаційно-психологічним операціям (ІПСО). Росія регулярно намагалася дестабілізувати українське суспільство, поширюючи фейкові списки полонених, провокуючи паніку та недовіру до влади. Завдяки тісній комунікації, Координаційний штаб оперативно надавав громадським організаціям та медіа верифіковану інформацію для спростування ворожих вкидів. Це дозволило зберегти довіру суспільства до процесу обмінів та консолідувати зусилля.

У листопаді 2024 року ця співпраця була формалізована через створення Ради з питань поводження з військовополоненими при Координаційному штабі, до якої увійшли представники громадських об'єднань. Це стало інституційним визнанням ролі громадянського суспільства як рівноправного партнера держави у вирішенні цього надскладного завдання.

Жодна громадська кампанія не може бути успішною в ізоляції. Ключовим фактором ефективності боротьби за звільнення українських полонених стала побудова потужної міжнародної мережі, що об'єднала журналістів, правозахисників, політиків та звичайних громадян по всьому світу.

Родини полонених та українські правозахисники обрали правильну стратегію: максимальна відкритість для авторитетних міжнародних медіа. Вони надавали ексклюзивні коментарі, ділилися особистими історіями та доказами злочинів з такими виданнями, як BBC , The New York Times, CNN, Associated Press [62].

Це мало кілька важливих наслідків:

- **Прорив інформаційної блокади:** Свідчення з перших вуст руйнували російські пропагандистські наративи про нібито «гуманне» поводження з полоненими.
- **Формування міжнародної громадської думки:** Репортажі про долю захисників «Азовсталі» викликали хвилю солідарності у західних суспільствах, що, у свою чергу, тиснуло на їхні уряди .
- **Легітимація української позиції:** Коли про злочини Росії говорять не лише українські офіційні особи, а й шановані світові ЗМІ, це надає українським вимогам більшої ваги на міжнародній арені.

Паралельно з публічною діяльністю велася кропітка робота у правовій площині. Українські правозахисні організації тісно співпрацювали з міжнародними колегами з Human Rights Watch , Amnesty International та Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні.

Ця співпраця полягала в обміні інформацією, верифікації свідчень та спільній підготовці звітів. Коли українські та міжнародні правозахисні організації публікували схожі висновки, засновані на різних, але взаємодоповнюючих джерелах, це посилювало довіру до них і робило їхні аргументи практично незаперечними.

Головна мета цієї роботи — не лише сприяти обмінам, а й забезпечити невідворотність покарання для воєнних злочинців. Зібрані докази

передаються до Міжнародного кримінального суду та інших інстанцій, формуючи правову основу для майбутніх трибуналів .

Приклади успішних громадських кампаній, зокрема боротьби за звільнення захисників «Азовсталі», демонструють фундаментальну зміну в підходах до вирішення гуманітарних криз у сучасних війнах. Вони доводять, що голос організованого громадянського суспільства може бути потужним інструментом впливу, здатним досягати конкретних результатів там, де класична дипломатія стикається з перешкодами [70].

Висновки до підрозділу 4.2

Приклади результативних громадських ініціатив, зокрема кампанії зі звільнення захисників «Азовсталі», засвідчують трансформацію підходів до врегулювання гуманітарних криз у сучасних збройних конфліктах. Ці процеси демонструють, що консолідований потенціал громадянського суспільства може виступати дієвим чинником впливу на міжнародний порядок денний, забезпечуючи досягнення практичних результатів у ситуаціях, коли традиційні дипломатичні механізми виявляються обмеженими.

Фактори ефективності подібних кампаній можна систематизувати таким чином:

- Інституційна синергія. Злагоджена взаємодія між родинами полонених, професійними громадськими об'єднаннями, державними структурами (зокрема Координаційним штабом) та міжнародними партнерами створила комплексну систему впливу на процес переговорів.
- Багатоканальна комунікація. Застосування різноманітних комунікативних форматів — від публічних виступів у парламентських

інституціях до візуально-комунікаційних акцій у глобальних медіа-просторах — забезпечило широкий міжнародний резонанс.

- Гуманізація проблематики. Репрезентація військового полону через призму індивідуальних людських історій сприяла формуванню емпатії та солідарності в міжнародному співтоваристві, що підвищило рівень суспільної підтримки відповідних дипломатичних ініціатив.

- Поєднання публічних та непублічних форматів взаємодії. Громадські кампанії створювали сприятливий комунікаційний фон для офіційних переговорних процесів, підсилюючи їхню аргументаційну базу та легітимність

Досвід ініціативи #FreeAzov та подібних рухів слід розглядати як приклад ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства у вирішенні гуманітарних питань. Цей досвід засвідчив, що наявність активного, структурованого та організаційно зрілого громадянського сектору є важливим елементом національної спроможності у сфері захисту прав людини та репатріації військовополонених.

Висновки до розділу 4

Аналіз, проведений мною в цьому розділі, доводить, що громадянське суспільство та волонтерські ініціативи в Україні перетворилися з допоміжної сили на фундаментального, ключового актора у процесі підтримки та визволення військовополонених. В умовах, коли Російська Федерація систематично ігнорує норми міжнародного гуманітарного права та блокує роботу класичних міжнародних інституцій (як-от МКЧХ), саме українська громадськість взяла на себе низку життєво важливих функцій, заповнивши критичні прогалини.

Як зазначено в першому підрозділі, ця самоорганізована екосистема виконує комплексні завдання:

1. Об'єднання родин полонених (наприклад, «Жінки зі сталі», «Асоціація родин захисників “Азовсталі”») еволюціонували від груп психологічної взаємодопомоги до потужних суб'єктів «народної дипломатії». Вони ефективно здійснюють міжнародну адвокацію, виступаючи в парламентах країн-партнерів, ООН та ОБСЄ, і перетворюють особисті трагедії на інструмент політичного тиску.

2. Правозахисні та волонтерські організації (як-от ЦГС, УГСПЛ) формують «інституційний кістяк» цього руху. Правозахисники забезпечують стратегічну роботу: документування воєнних злочинів для міжнародних судів (МКС, ЄСПЛ). Волонтери ж надають критичну «сервісну» підтримку: юридичну, психологічну та гуманітарну допомогу родинам, а також беруть активну участь у реабілітації звільнених.

3. Медіа та суспільний резонанс діють як інструмент тиску та контрпропаганди. Вони не дають темі зникнути з порядку денного, формують міжнародну суспільну думку та, у співпраці з державними органами, протидіють російським інформаційно-психологічним операціям (ІПСО), дотримуючись принципу «не нашкодь».

Другий підрозділ на конкретному прикладі кампанії зі звільнення захисників «Азовсталі» доводить виняткову ефективність цієї моделі. Ключем до успіху, що призвів до безпрецедентних обмінів (зокрема, повернення командирів гарнізону «Маріуполь»), стала синергія «гучної» (громадської) та «тихої» (державної) дипломатії.

Громадські кампанії, через глобальні акції та медійний розголос, створили потужне міжнародне тло та політичний тиск. Це, у свою чергу, посилило переговорні позиції офіційних державних структур, зокрема Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими.

Ефективна взаємодія Штабу з громадськими об'єднаннями дозволила чітко розподілити ролі: держава веде конфіденційні переговори, а суспільство забезпечує публічну легітимність та тиск.

Таким чином, вплив громадськості є вирішальним. Вона не лише надає підтримку постраждалим, але й безпосередньо формує політичний порядок денний, створює міжнародні важелі впливу на агресора та, у партнерстві з державою, досягає конкретних результатів зі звільнення полонених.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження представляє комплексний аналіз ролі та фундаментальної еволюції української дипломатії у складному процесі визволення військовополонених та незаконно утримуваних цивільних заручників. Цей аналіз охоплює десятирічний період збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 2014 року і до повномасштабного вторгнення та подальших бойових дій у 2024 році. Робота переконливо доводить, що ця специфічна сфера державної діяльності зазнала кардинальної трансформації: вона еволюціонувала від початкових ситуативних та кризових реакцій на захоплення громадян до формування цілісної, інституціоналізованої та системної стратегії. Ця стратегія наразі є одним із ключових, багаторівневих напрямів не лише зовнішньої політики України, але й невід'ємним компонентом її політики національної безпеки, що безпосередньо впливає на стійкість суспільства та моральний дух збройних сил.

Ключовим викликом, який детально висвітлено та проаналізовано у роботі, є свідомо та цинічна стратегія Російської Федерації. Ця стратегія полягає у цілеспрямованій інструменталізації утримуваних осіб та грубому, систематичному порушенні фундаментальних норм міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема положень Третьої та Четвертої Женевських конвенцій. Агресор перетворив військовополонених та цивільних заручників на ресурс для досягнення військово-політичних цілей. Вони використовуються як інструмент прямого політичного шантажу, засіб військового тиску для примушення до поступок на полі бою чи в переговорному процесі, а також як центральний елемент для проведення

масштабних інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), спрямованих на дестабілізацію та розкол українського суспільства. Така політика правового нігілізму з боку РФ значною мірою нівелює ефективність традиційних гуманітарних механізмів. Зокрема, це стосується Міжнародного Комітету Червоного Хреста, який, попри свій мандат, стикається з постійним блокуванням доступу до місць утримання українців, що унеможливорює нейтральний моніторинг, реєстрацію та надання допомоги.

У відповідь на ці безпрецедентні виклики, що вимагали нестандартних рішень, Україна сформувала адаптивну, гнучку та багатовимірну дипломатичну стратегію. Ця стратегія змушена була вийти за рамки класичної дипломатії. Дослідження ідентифікує та детально аналізує три її ключові, взаємодоповнюючі компоненти:

1. Офіційна державна дипломатія. Цей рівень є фундаментом усього процесу. Він включає не лише надскладні прямі переговорні канали, роботу яких забезпечує спеціально створений інституційний механізм – Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (КШППВ), що діє як "єдине вікно" та міжвідомчий координатор. Він також передбачає активне та постійне використання багатосторонніх міжнародних майданчиків, таких як Організація Об'єднаних Націй, ОБСЄ та Рада Європи. На цих платформах українські дипломати ведуть невпинну роботу зі створення політичного тиску, детальної фіксації воєнних злочинів (катувань, страт, нелюдського поводження) та просування резолюцій, які юридично засуджують дії агресора і формують правову базу для майбутньої відповідальності.

2. Посередницька дипломатія. Дослідження доводить, що в умовах відсутності прямої довіри та правового нігілізму з боку РФ, ключову, а подекуди вирішальну роль в успішних обмінах відіграють треті країни-медіатори. Аналіз успішних кейсів демонструє, що такі держави, як

Туреччина (завдяки своєму геополітичному впливу та особистим контактам лідерів), Об'єднані Арабські Емірати та Саудівська Аравія (які зберігають прагматичні канали комунікації з РФ), а також Ватикан (що використовує свій унікальний моральний авторитет та неопублічні гуманітарні канали), стали незамінними для досягнення конкретних та складних гуманітарних домовленостей. Найяскравішим прикладом ефективності такого посередництва стало звільнення командирів гарнізону «Маріуполь» з «Азовсталі», що було б неможливим без прямого втручання та особистих гарантій лідерів Туреччини.

3. «Народна дипломатія» та громадянське суспільство. Цей компонент визначено як унікальну та вирішальну складову загальнонаціонального спротиву. Він діє паралельно і в координації з державою. Об'єднання родин полонених (зокрема, «Асоціація родин захисників "Азовсталі"» та інші) пройшли шлях від груп взаємодопомоги до потужних, професійних суб'єктів міжнародної адвокації. Їхній прямиий, емоційний та сповнений особистого болю голос у парламентах країн-партнерів, в Конгресі США та на міжнародних форумах значно посилює офіційну позицію держави. Водночас, потужний третій сектор — правозахисні та волонтерські організації — виконує життєво важливі функції: від скрупульозного документування воєнних злочинів для міжнародних судів (МКС, ЄСПЛ) до надання оперативної юридичної, психологічної та гуманітарної підтримки родинам всередині країни та сприяння реабілітації звільнених.

Робота доходить до центрального висновку, що успіх України у звільненні полонених ґрунтується не на одному окремому факторі, а на **синергії** цих трьох рівнів. Сформувалася ефективна модель, де державні інституції (зокрема, КШППВ та розвідка) забезпечують «тиху» конфіденційну переговорну роботу, яка не терпить розголосу. Водночас громадянське суспільство створює необхідний «гучний» публічний міжнародний тиск,

який формує сприятливе політичне тло та надає українським переговорникам додаткові важелі впливу.

Аналізуючи перспективи, дослідження наголошує, що подальше вдосконалення цієї дипломатії полягає у переході від переважно реактивних дій до проактивної стратегії. Це включає формування широких міжнародних коаліцій, зокрема із залученням країн Глобального Півдня, на платформі універсального захисту норм МГП, виводячи проблему за межі двостороннього конфлікту. Також це передбачає розробку та лобювання інноваційних механізмів тиску, таких як цільові персональні санкції проти конкретних виконавців воєнних злочинів (начальників колоній, слідчих) з можливістю їх скасування в обмін на звільнення людей.

Таким чином, український досвід боротьби за повернення своїх громадян, проаналізований у роботі, демонструє формування нової, стійкої та багатокomпонентної моделі гуманітарної дипломатії. Ця модель виявилася здатною адаптуватися і давати конкретні результати навіть в екстремальних умовах повномасштабної війни та тотального правового нігілізму з боку держави-агресора, що є значущим внеском у практику міжнародних відносин XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *В Офісі президента назвали країни, які допомагають Україні в обмінах полоненими* [Електронний ресурс]. Інформатор. 2025. 2 черв. URL: <https://www.ukr.net/news/details/politics/104848193.html>
2. *В організації обміну полоненими брали участь ОАЕ, повідомив Буданов* [Електронний ресурс]. NV. 2023. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/obmin-polonenimi-v-organizaciji-brali-uchast-oe-providomiv-budanov-novini-ukrajini-50381259.html>
3. *Відбувся один з найбільших обмінів: 175 бійців повернулися з полону, 22 – завдяки заходам поза обмінами* [Електронний ресурс]. Укрінформ. 2025. 19 бер. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3972445-vidbuvsya-odin-z-najbilsih-obminiv-175-bijciv-povernulisa-z-polonu-22-zavdaki-zahodam-poza-obminami.html>
4. Гончаренко С. Гуманітарна дипломатія в умовах міжнародного збройного конфлікту. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2021. Вип. 27. С. 92–97.
5. Гуменюк О. Міжнародно-правові механізми визволення військовополонених: досвід України. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 57. С. 145–149.
6. *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року (Протокол I)* [Електронний ресурс]. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>
7. *Доповідь про поводження з військовополоненими, 24 лютого 2022 – 23 лютого 2023* [Електронний ресурс] / УВКПЛ ООН. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-10/23-03-24-ukraine-thematic-report-pows-ukr.pdf>

8. Думич І., Ярошенко Є. *Полонені, заручники чи ув'язнені?* [Електронний ресурс]. LB.ua. URL:

https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/660256_poloneni_zaruchniki_chi.html

9. *Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.* [Електронний ресурс]. URL:

<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949>

10. *З ким співпрацює Координаційний штаб для допомоги родинам полонених і зниклих безвісти військовослужбовців* [Електронний ресурс].

АрміяInform. 2023. 7 трав. URL:

<https://armyinform.com.ua/2023/05/07/z-kym-spivpraczyuyue-koordinacziynyj-shtab-dlya-dopomogy-rodynam-polonenyh-i-znyklyh-bezvisty-vijskovosluzhbovcziv/>

11. *Звіт про роботу Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими за 2024 рік*[Електронний ресурс]. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. URL:

<https://koordshtab.gov.ua/other-reports>

12. Зеркаль О. В. Гуманітарна дипломатія як механізм захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. *Право України*. 2020. № 4. С. 34–41.

13. Івашко С. Г. Війна і право: сучасні виклики для міжнародного гуманітарного права. *Вісник НАН України*. 2022. № 11. С. 29–35.

14. Ісаєва О. Роль Міжнародного Комітету Червоного Хреста у врегулюванні міжнародних гуманітарних криз. *Наукові записки Ін-ту міжнародних відносин*. 2021. № 1(25). С. 112–117.

15. Кабачій І. *Історії полону. Досвід українських військових 2014–2022 років*. Київ : Лабораторія, 2023. 272 с.

16. Капітоненко М. Дипломатія як інструмент реалізації національних інтересів України в умовах гібридної війни. *Сучасна українська політика*. 2022. № 47. С. 55–63.

17. Кириленко Ю. В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах війни в Україні. *Право і безпека*. 2023. № 2(89). С. 34–42.

18. *Коментар до вибраних статей Женевської конвенції про поводження з військовополоненими* [Електронний ресурс]. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL:

<https://blogs.icrc.org/ua/komentar-do-stattej-zhenevskoyi-konventsii/>

19. Президент України. Вдалося звільнити з російського полону понад 200 наших людей – звернення Президента України [Електронний ресурс]. – Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 2024. – Режим доступу:

<https://www.president.gov.ua/news/vdalosya-zvilniti-z-rosijskogo-polonu-ponad-200-nashih-lyude-88073>

20. Мартинов А. В. Військовополонені в системі міжнародного гуманітарного права. *Право України*. 2021. № 9. С. 44–50.

21. *Міністерство закордонних справ України. Щорічна доповідь про діяльність української дипломатії*. Київ : МЗС України, 2023. 46 с.

22. *Міністерство оборони України. Аналітична доповідь щодо військовополонених* [Електронний ресурс]. 2023. URL: <https://www.mil.gov.ua>.

23. *МКЧХ в Україні. Мандат і місії щодо військовополонених* [Електронний ресурс]. 2023. URL:

<https://www.icrc.org/ua/where-we-work/europe-central-asia/ukraine>

24. *Найбільший обмін полоненими між Україною та РФ завершено* [Електронний ресурс]. Еспресо. 2025. 25 трав. URL:

<https://espresso.tv/news-naybilshiy-obmin-polonenimi-mizh-ukrainoyu-ta-rf-zavershen>

25. *ОАЕ є головним посередником у поверненні українців з російського полону — Лубінець* [Електронний ресурс]. Суспільне. URL:

<https://suspilne.media/802847-oae-e-golovnim-poserednikom-u-povernenni-ukrainciv-z-rosijskogo-polonu-lubinec/>

26. Овчиннікова І. Міжнародно-правові механізми захисту військовополонених в умовах збройних конфліктів. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2021. № 2. С. 56–62.
27. Офіційний сайт Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими [Електронний ресурс]. URL: <https://koordshtab.gov.ua/> .
28. Паламарчук А. О. *Військовополонені: правовий статус і гарантії захисту*. Харків : Право, 2019. 312 с.
29. Петренко К. ООН як суб'єкт захисту прав військовополонених: інструменти впливу. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 18–25.
30. *Питання та відповіді: МКЧХ та російсько-український конфлікт* [Електронний ресурс]. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/pytannya-ta-vidpovidi-mkchkh-rosiisko-ukrainskyi-konflikt/>
31. *Поводження з військовополоненими та оновлена інформація про ситуацію з правами людини, 1 червня - 31 серпня 2024 року* [Електронний ресурс] / УВКПЛ ООН. 2024. URL:(<https://ukraine.ohchr.org/uk/Treatment-of-prisoners-of-war-and-Update-on-the-human-rights-situation-1-June-to-31-August-2024>)
32. Портнова І. Роль Ватикану у переговорах про звільнення військовополонених. *Український дипломатичний щорічник*. 2023. С. 101–106.
33. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 257. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennja-koordinacijnogo-shtabu-z-pitan-povodzhennja-z-vijskovopoloneni-257> .
34. Про статус осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України : Постанова Верховної Ради України від 2018 р. № 2367-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2367-19>

35. *Римський статут Міжнародного кримінального суду* [Електронний ресурс]. 1998. URL:

<https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>

36. Слободянюк І. Права військовополонених і діяльність Червоного Хреста в Україні. *Вісник Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого*. 2022. № 1. С. 77–83.

37. *Рік великого обміну: що пригадують захисники “Азовсталі” і як українцям нагадувати про полонених*[Електронний ресурс]. 24 Канал. 2023.

URL:

<https://24tv.ua/obmin-polonenimi-21-veresnya-2022-roku-povernulisyazahisnikin2395825>

38. *У Коордштабі повідомили, скільки українців повернули з російського полону в 2024 році*[Електронний ресурс]. АрміяInform. 2024. 31 груд. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/12/31/u-koordshtabi-povidomyly-skilky-ukrayincziv-povernuly-z-rosijskogo-polonu-v-2024-roczii/>

39. *Україна повернула на батьківщину п'ятьох захисників «Азовсталі»* [Електронний ресурс]. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL:

<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-povernula-na-batkivshinu-pyatoh-zahisnikiv-azovstal-84209>

40. *Український центр безпекових досліджень. Практика обміну військовополоненими під час сучасних конфліктів*. 2022. 68 с.

41. Фісун А. Українська дипломатія у визволенні військовополонених: виклики та перспективи. *Гілея*. 2023. Вип. 182. С. 121–125.

42. Харченко О. Гуманітарні аспекти дипломатичних переговорів під час збройних конфліктів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2022. Вип. 157. С. 79–85.

43. *Чи справді Червоний Хрест не ходить до українських полонених?* [Електронний ресурс]. Радіо Свобода. 2024. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/chy-spravdi-chervonyy-hrest-ne-hodyt-do-ukrainskyh-polonenyh/32980732.html>

44. *Чому РФ погодилась на обмін полоненими саме зараз?* [Електронний ресурс]. ISW. URL:

<https://www.ukr.net/news/details/russianaggression/101954140.html>

45. Шевчук С. В. *Міжнародне гуманітарне право: навч. посібник*. К. : Юрінком Інтер, 2021. 272 с.

46. *Ukraine: Prisoners of war: rights and violations* [Electronic resource] / Amnesty International. 2022. URL:

<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-russia-treatment-of-prisoners-of-war/>

47. Bassiouni M. C. *International Criminal Law: Volume II*. Leiden : Brill, 2008. 1248 p.

48. *Ukraine-Russia war: How prisoner exchanges work* [Electronic resource] / BBC News. 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-65493445> (viewed on: 29.10.2025).

49. Bílková V. Prisoners of War in Contemporary Conflicts: Legal and Political Aspects. *Czech Yearbook of Public & Private International Law*. 2020. Vol. 11. P. 123–136.

50. *The role of diplomacy in conflict zones* [Electronic resource] / Brookings Institution. 2023. URL:

<https://www.brookings.edu/articles/the-role-of-diplomacy-in-conflict-zones/>

51. *Russia's war on Ukraine: prisoner exchanges and international mediation* [Electronic resource] / Chatham House. 2022. URL:

<https://www.chathamhouse.org/2022/11/russias-war-ukraine-prisoner-exchanges>

52. *Ukraine and the War in Donbas: Diplomatic Challenges* [Electronic resource] / Chatham House. 2020. URL:

<https://www.chathamhouse.org/2020/06/ukraine-and-war-donbas>

53. Clapham A., Gaeta P., Sassòli M. *The 1949 Geneva Conventions: A Commentary*. Oxford : OUP, 2015. 1600 p.
54. Dörmann K. *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court*. Cambridge : CUP, 2003. 360 p.
55. Green L. C. *The Contemporary Law of Armed Conflict*. 3rd ed. Manchester : Manchester University Press, 2008. 520 p.
56. *Ukraine: Prisoner Exchanges Highlight Abuses* [Electronic resource] / Human Rights Watch. 2022. URL:
<https://www.hrw.org/news/2022/09/22/ukraine-prisoner-exchanges-highlight-abuses>
57. *Customary IHL: Rule 128. Prisoners of War* [Electronic resource] / International Committee of the Red Cross. URL:
<https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule128> (viewed on: 29.10.2025).
58. *Frequently Asked Questions on IHL* Committee of the Red Cross. URL:
<https://www.icrc.org/en/document/international-humanitarian-law-faq> (viewed on: 29.10.2025).
59. *The ICRC's role in the exchange of prisoners* [Electronic resource] / International Committee of the Red Cross. URL:
<https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/5fldpa.htm>
60. Kolb R., Hyde R. *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*. Oxford : Hart Publishing, 2008. 300 p.
61. *International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict* [Electronic resource] / Office of the High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva, 2011. 88 p.
URL:(https://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf)
62. Sassòli M. *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*. Cheltenham : Edward Elgar, 2019. 720 p.

63. *Prisoners of War and the Applicability of IHL* [Electronic resource] / The Geneva Academy. 2021. URL: <https://www.geneva-academy.ch/research/projects/detail/219-prisoners-of-war-and-ihl>
64. *Доповідь про дотримання прав військовополонених* [Електронний ресурс] / The Ukrainian Helsinki Human Rights Union. 2023. URL: <https://helsinki.org.ua> .
65. *Українська дипломатія в умовах війни: аналітична доповідь* [Електронний ресурс] / Ukrainian Prism. 2023. URL: <https://prismua.org/diplomacyinwar2023>
66. *Звіт про діяльність щодо визволення військовополонених* [Електронний ресурс] / Ukraine's Ministry of Reintegration. 2023. URL: <https://minre.gov.ua> .
67. *Resolution 74/135 on Human Rights and Humanitarian Law* [Electronic resource] / UN General Assembly. URL:(<https://undocs.org/en/A/RES/74/135>) .
68. *UN welcomes large-scale prisoner swap in Yemen* [Electronic resource] / UN News. 2020. URL: <https://news.un.org/en/story/2020/10/1075452>
69. *Charter of the United Nations, 1945* [Electronic resource] / United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (viewed on: 29.10.2025).
70. *Treatment of POWs in Russia-Ukraine war* [Electronic resource] / United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine (HRMMU). 2023. URL: <https://ukraine.un.org/en>